

הצנזורה על סרטי קולנוע ערביים במדינת ישראל,

1967-1948

ג'ורא גודמן

תקציר

מאמר זה בוחן את פעולות הצנזורה של הממשלה על סרטי קולנוע ערביים בשני העשורים הראשונים של מדינת ישראל באמצעות עיון נרחב במסמכי המועצה לביקורת סרטים ומחזות, הגוף האחראי - להלכה ולמעשה - לצנזורה על הקולנוע. את כוונת רשויות המדינה לאסור כליל יבוא של סרטים תוצרת מצרים והקרנתם לא היה אפשר ליישם בשל צורכי המיעוט הערבי במדינת ישראל והעולים מארצות ערב. המאמר זורע אור על מאמצי הפיקוח של הצנזורה ועל מטרתם הכפולה: למנוע מהסרטים הערביים לעורר את תודעתם הלאומית והפוליטית של האזרחים הערבים במדינת ישראל ולצמצם ככל האפשר את צפייתם של העולים ממדינות ערב בסרטים כדי לקדם את תהליך התנתקותם מתרבותם הערבית ואת השתלבותם בתרבות הישראלית ההגמונית. בסופו של דבר, טוען המאמר, הניסיונות לפקח פיקוח פוליטי על הערבים ופיקוח תרבותי על היהודים נידונו לכישלון בשל הופעתו של אמצעי תקשורת ובידור חדש במזרח התיכון - הטלוויזיה. זו ביטלה את המונופול של בתי הקולנוע על הקרנת סרטים ערביים וממילא גם את כוחה של המועצה לפקח על התכנים המוצגים בהם.

מילות מפתח: הטלוויזיה הישראלית, יהודים יוצאי ארצות ערב, המיעוט הערבי בישראל, סרטים ערביים, צנזורה, קולנוע

מבוא

בפברואר 1958 נערך במועדון החדש 'יחדי', שהפעילה מפלגת השלטון מפא"י ברחוב הירקון, רב־שיח ציבורי בנושא הצנזורה על הקולנוע במדינת ישראל. היה זה דיון ציבורי אחד מני רבים בעניין 'הצנזורה על הסרטים'. בשנים ההן היו בתי הקולנוע ספק הבידור העיקרי של תושבי מדינת ישראל, ומה שהתירו או אסרו הרשויות להקרין עורר לעתים ויכוחים נוקבים. הדובר הראשי ברב־שיח היה פקיד בכיר במשרד הפנים, זאב מליון, ששימש גם יושב ראש המועצה לביקורת סרטים ומחזות, האחראית לצנזורה על הקולנוע במדינת ישראל. מנחה האירוע, מבקר הקולנוע של עיתון דבר זאב רב־נוף, הצטרף למועצה

לביקורת חצי שנה קודם לכן. חלק נכבד מהדיון, שהשתתפו בו נציגי המשטרה והתאחדות בתי הקולנוע, יוחד להשפעת האלימות בסרטים על תופעת עבריינות הנוער. נוסף על כך מליון גילה בדבריו כי במשרדי המועצה לביקורת מונחות בקשות – והן אינן הראשונות מסוגן – להתיר להקרנה 15 סרטים מצריים. יושב ראש מחלקת מבקרי הקולנוע באגודת העיתונאים, שלמה שמגר (שמואלביץ), שהשתתף ברב-שיח, לא הסתיר לאחר מכן את דעתו מקוראיו בעיתון הערב **ידיעות אחרונות**. 'צריך להילחם ביבוא הפסולת הזאת', קבע שמגר, ולא רק מכיוון שהיא 'תוצרת האויב'. 'סרטים לבנטיניים ירודים אלה' היו בחזקת 'אופיום להמוני העולים מארצות המזרח', הוא אמר, והכריז: 'אם יש ברצוננו לחנך את העולים החדשים וליצור בישראל אומה בעלת רמת השכלה ופסיכולוגיה אירופית תרבותית – עלינו לסכל באיבה את הסכנה הטמונה בייבוא חלומות החשיש האוריינטליים הנפסדים'.¹ בשאלת יחסה של המדינה לסרטים הערביים בשני העשורים הראשונים לקיומה טמונת שתיים מהסוגיות הטעונות ביותר בהיסטוריוגרפיה הישראלית ובציבוריות הישראלית כיום. הסוגיה הראשונה היא יחסה של המדינה למיעוט הלאומי הערבי שנותר בתוכה לאחר ייסודה. חלק נכבד ממנו היה נתון לממשל צבאי, שבחסותו נלקחו משאבים חומריים, הוגבלו זכויות אזרח, כמו חופש התנועה, והתקיימה מערכת פיקוח הדוקה במיוחד על מערכת החינוך ועל יכולת הביטוי שלו במרחב הציבורי.² הסוגיה השנייה היא יחסה של המדינה לצורכי חייהם החומריים ולתרבותם של מאות אלפי היהודים שהיגרו אליה מארצות דוברות ערבית בשנות החמישים והשישים. סוגיה זו עוסקת בייחוד ביישומה של מדיניות כור ההיתוך, מדיניות שפירושה המעשי לטענת המבקרים היה הטמעת עדות המזרח – מרביתם יהודים יוצאי ארצות ערב – בעולמה הערכי והתרבותי של הגמוניה אשכנזית שלטת.³ מטרת מאמר זה היא להאיר היבט נוסף בנושא והוא יחסה של המדינה

1 שלמר שמגר, 'הצנזור יחמיר', **ידיעות התאחדות בעלי הקולנוע** (אפריל 1958), עמ' 12. דברי שמגר מצוטטים בידי דוד שליט, **מקרינים כוח: בתי הקולנוע, הסרטים והישראלים**, רסלינג, תל אביב 2006, עמ' 147. ספרו של שליט עוסק בצריכת הקולנוע בישראל בעשורים הראשונים ודן גם בצנזורה, אך ללא המקורות הראשוניים שעליהם מתבסס מאמר זה.

2 שרה אוסצקי-לזר, 'הממשל הצבאי כמנגנון שליטה באזרחים הערבים: העשור הראשון, 1948-1958', **המזרח החדש**, מג (2002), עמ' 103-132; הלל כהן, **ערבים טובים: המודיעין הישראלי והערבים בישראל**, הוצאה עברית וכתר, ירושלים 2006; שמעון אביבי, **טס נחושת: המדיניות הישראלית כלפי העדה הדרוזית**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2007; יאיר בוימל, **צל כחול לבן: מדיניות הממסד הישראלי ופעולותיו בקרב האזרחים הערבים: השנים המעצבות, 1958-1968**, פרדס, חיפה 2007; עאדל מנאע, **נכבה והישרדות: סיפורם של הפלסטינים שנותרו בחיפה ובגליל, 1948-1956**, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, תל אביב 2017.

3 ברוך קימרינג, 'מדינה, הגירה והיווצרותה של הגמוניה (1948-1951), **סוציולוגיה ישראלית**, ב, 1 (1999), עמ' 167-208; משה ליסק, **העלייה הגדולה בשנות החמישים: כשלוננו של כור ההיתוך**, מוסד ביאליק, ירושלים 1999; יהודה שנהב, **היהודים הערבים: לאומיות, דת ואתניות**, עם עובד, תל אביב 2004; סמי שלום שטרית, **המאבק המזרחי בישראל, 1948-2003**, עם עובד, תל אביב 2004; אסתר מאיר-גליצנשטיין, **יציאת יהודי תימן: מבצע כושל ומיתוס מכונן**, רסלינג, תל אביב 2012; אבי פיקאר, **עולים במשורה: מדיניות ישראל כלפי עלייתם של יהודי צפון אפריקה, 1951-1956**, מכון בן-גוריון

לתרבות, לבידור ולפנאי בשפה הערבית בשני העשורים הראשונים לקיומה.⁴ המאמר יבחן כיצד ועד כמה פעלו הרשויות, ובראשן המועצה לביקורת סרטים, להגביל את הצגתה של התרבות הערבית הסובבת על מסכי הקולנוע במדינת ישראל ולמנוע את השפעתה מבחינה לאומית על אוכלוסיית המיעוט הערבי-פלסטיני בישראל ומבחינה תרבותית על העולים היהודים מארצות ערב. ראוי להדגיש כבר בפתיחה שקולם של הצופים חובבי הסרטים הערביים – ערבים או יהודים – נעדר כמעט לחלוטין מהדיון הממשלתי והציבורי בעניין. המועצה לביקורת סרטים ומחזות – או 'הצנזורה' בלשון הציבור הרחב – הייתה גוף ממשלתי, שראשיתה הסטוטורית והארגונית בתקופת המנדט הבריטי.⁵ החקיקה המנדטורית בנושא זה ('פקודת סרטי הראינוע, 1927') אומצה בחוק הישראלי כבר באוגוסט 1948 והכתיבה גם במדינת ישראל את סמכויותיה ופעולתה של המועצה לביקורת סרטים ומחזות.⁶ מועצה זו פעלה בחסות משרד הפנים, ועל כן שורת פקידים בכירים במשרד שימשו בתפקיד יושב הראש שלה. את חברי המועצה מינה שר הפנים, והיא כללה נציגים ממשרדי הפנים, החינוך, הדתות והסעד ונציגים מפיקוד המשטרה. לצדם ישבו נציגי ונציגות ציבור הקשורים לעולם האמנות או לעולם החינוך. כולם גרו בשכונת רחביה המבוססת בירושלים. חברי המועצה בחנו בוועדות משנה את תקצירי הסרטים ותמונות מתוכם שהגישו המפיצים. סרט שעורר את סקרנותם הוזמן לצפייה, ואם חשבו שיש לצנזרו בשלמותו או בחלקו, הוא הוקרן לפני מליאת המועצה. המליאה התכנסה כמה עשרות פעמים בשנה כדי לדון בסרטים וגם במחזות. ביקורת שנמתחה על הרכב המועצה הביאה להרחבתה בתוך עשור משמונה ל-18 חברים, בהם דמויות ציבוריות מוכרות כזאב רב-נוף, המשורר חיים גורי ועיתונאי מעריב שלום רוזנפלד. גם מיניימים אלו לא שינו את האופי ואת התדמית הממסדיים של הצנזורה. מרבית חברי המועצה שירתו בתפקידים שנים ארוכות, וכולם, ללא יוצא מן הכלל, היו יהודים ממוצא אירופי.⁷

הקולנוע נחשב מראשית המאה ה-20 אמצעי תקשורת ובידור להמונים בעל השפעה ציבורית עצומה, ולכן מנגנוני צנזורה לפיקוח על המוצג במסכים פעלו בכל מדינות העולם

לחקר ישראל והציונות, קריית שדה בוקר 2013; אביעד מורנו ואחרים (עורכים), **ההיסטוריה הארוכה של המזרחים: כיוונים חדשים בחקר יהודי ארצות האסלאם**, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, קריית שדה בוקר 2021.

4 נושא יחסה של המדינה בשנים אלה לתרבות דוברת הערבית נחקר עד היום מעט למדי. ראו למשל על תזמורת 'קול ישראל בערבית' אצל ענבל פרלסון, שמחה גדולה הלילה: מוזיקה יהודית-ערבית ותרבות מזרחית, רסלינג, תל אביב 2006, עמ' 148-157.

5 גיורא גודמן, 'הצנזורה על הקולנוע בתקופת המנדט הבריטי, 1948-1921', **ישראל**, 27-28 (2021), עמ' 243-272.

6 יש להבחין בין המועצה לביקורת סרטים ומחזות ובין מנגנון הצנזורה על העיתונות (בעברית ובערבית), שהיה ועודנה יחידה צבאית, שסמכותה ופעולותיה מבוססות על 'תקנות הגנה לשעת חירום', שמקורן בתקופת המנדט הבריטי.

7 ראו תיקים העוסקים בהרכב המועצה לביקורת סרטים בארכיון המדינה (להלן: א"מ), גל-3887/3, גל-3887/4.

המערבי⁸. חלק הארי מפעולות הצנזורה בישראל, כמו במדינות אחרות, עסק בבדיקה של סרטים או של סצנות שבהם אלימות, מעשי פשע או מתירנות מינית מופרזת במונחי התקופה. מתוך כ־170 סרטים עלילתיים מלאים שפסלה הצנזורה בישראל עד 1967 – כשני אחוזים מהסרטים שהוגשו לביקורת – נפסלו שני שלישים מטעמים אלו, ומתוך כ־100 סרטים שאישרה הצנזורה להקרנה היא הסירה קטעי אלימות ועירום. מטעמי מוסר הייתה לצנזורה תמיכה רחבה בציבור בעיקר בדרישה להגן על ילדים ובני נוער, ואכן חלק נכבד מהחלטות המועצה לביקורת הגבילו סרטים לצפיית מבוגרים בלבד. אולם הרוחות המתירניות שהחלו נושבות בעולם המערבי בשנות החמישים והשישים לא איחרו להגיע לחברה הישראלית. לחץ ציבורי ומסחרי בלתי פוסק על הצנזורה חולל תהליך מתמשך של ליברליזציה בהחלטותיה. מלבד פיקוח מטעמי מוסר על ייצוגי אלימות ומין, שימשה הצנזורה על הקולנוע בישראל ובמדינות אחרות כלי פיקוח פוליטי שמטרתו למנוע ביטויי מחאה מבית ומחוץ בנושאים רגישים. כך לדוגמה פסלה הצנזורה כמה קטעים מתוך סרטי קולנוע המושתתים על הברית החדשה, מחשש שהקרנתם תעורר ביקורת ציבורית; וכן פעלה למנוע הצגת סרטים שהקרנתם עשויה לפגוע ביחסיה המדיניים של ישראל, ביחוד סרטים מתוצרת המערב שביקרו את מדינות הגוש הקומוניסטי⁹. סוגיית הסרת ההדרגתית של החרם המוחלט על סרטים מתוצרת אוסטרליה וגרמניה המערבית בשלהי שנות החמישים, בשל לחצים מדיניים ומסחריים, עוררה דיון סוער בקרב רשויות המדינה והציבור הרחב. בשל כך, קביעת המדיניות העקרונית בנוגע ליבוא סרטים אלה ובנוגע לצנזורה על תכניהם, התגלגלה מן המועצה לביקורת לוועדות בין־משרדיות ומשם לישיבות ממשלה מרובות.¹⁰

סוגיית הצנזורה על סרטים ערביים עוררה אף היא דיונים מרובים למדי במסדרונות השלטון, אם כי לא באותה עוצמת הרגשות. המאמר מלמד בהקשר זה ששאפת הרשויות במדינת ישראל הייתה מראשיתה לאסור כליל הצגה ויבוא סרטים מתוצרת מצרים, בירת הקולנוע של העולם הערבי, בשל מצב הלוחמה בין שתי המדינות. אולם איסור כזה היה בלתי אפשרי ליישום בגלל ההכרה בצורכי המיעוט הערבי והעולים החדשים מארצות ערב. לכן נדרשה צנזורה על תוכנם. מאמצי הפיקוח של הצנזורה נועדו בראש ובראשונה למנוע מהסרטים הערביים לעורר את תודעתם הלאומית והפוליטית של האזרחים הערבים במדינת ישראל, אולם באותה מידה שאפו חברי וחברות המועצה לביקורת, מי יותר ומי פחות, להרחיק את העולים יוצאי מדינות ערב מתרבותם הדוברת ומזמרת ערבית כדי שלא לפגוע בתהליך הטמעתם בתרבות הישראלית ההגמונית. כללו של דבר, טוען המאמר, הניסיונות לפקח פיקוח

Daniel Biltereyst and Roel Vande Winkel (eds.), *Silencing Cinema: Film Censorship around the World*, Palgrave Macmillan, New York 2013 8

ג'ורא גודמן, "פגיעה במעצמה ידיונית": הצנזורה על הקולנוע בישראל והמלחמה הקרה, 1967-1948, עיונים, 37 (2022), עמ' 121-146. 9

פריטכל ישיבות הממשלה: 27.2.1955, 20.12.1956, 9.2.1958, 30.11.1958, 25.1.1959, 4.7.1960, 30.10.1966, 27.11.1966, 9.4.1967, א"מ. 10

פוליטי על הערבים ותרבותי על היהודים נידונו לכישלון בשל הופעתו של אמצעי תקשורת ובידור חדש – הטלוויזיה. זו ביטלה את המונופול של בתי הקולנוע על הצגת סרטים ערביים וממילא גם את יכולתה המוחלטת של המועצה לפקח על התכנים המוצגים בהם.

הפיקוח על הסרטים דוברי הערבית בשנות המדינה הראשונות

סרטים דוברי ערבית בלטו יותר ויותר בבתי הקולנוע בפלשתינה המנדטורית בשלהי תקופת השלטון הבריטי: רובם ככולם תוצרת תעשיית הקולנוע של מצרים. בגלל אוכלוסייתה הגדולה של מצרים והשפעתה התרבותית במזרח התיכון כולו, צמחה תעשייה זו במהירות במחצית הראשונה של המאה ה-20. השימוש הרחב באמצעי התקשורת המודרניים, ובראשם הרדיו והקולנוע, בעולם דובר הערבית ביסס את מעמדה של מצרים בתוכו כיצרנית וכספקית הדומיננטית של תרבות בידור ופנאי.¹¹ הסרטים המצריים – מרביתם סיפורי אהבה או קומדיות מזויקליות ובהן זמרים וזמרות ששמש יצא למרחוק הן בקולנוע והן בשידורי הרדיו – כבשו את קהל הצופים דובר הערבית בפלשתינה המנדטורית כמו בכל רחבי המזרח התיכון. בערים המעורבות כלל קהל צופים זה גם רבים מאלה שכבר נקראו ביישוב היהודי 'עדות המזרח'.¹² הוכחה לפופולריות של הסרטים הללו היא ש-52 מתוך 55 הסרטים שנוצרו במצרים ב-1946 יובאו לארץ.¹³ הצנזורה של ממשלת המנדט, ששלטו בה פקידי ממשל בריטיים אך היו בה גם שני נציגי ציבור מהחברה הערבית ושניים מהחברה היהודית, דרשה לעתים שיקוצצו מעט קטעים שמחשופן של רקדניות הבטן בהם היה גדול מדי לטעמה. במקרה של ליל המזל (ليلة الحظ) – סרט בכיכובם של אָנְרֶן וְגֵדִי, גדול כוכבי הקולנוע המצרי בתקופה ההיא, והזמרת רֶקְדַנִית הַנּוּדַעַת תַּחְיָה פְּאָרִיזְכָּא – הצנזורה דרשה ב-1945 להסיר סצנה ובה שירים שקראו לאחדות ערבית בלוויית דגלי סוריה ולבנון, מדינות שהתקוממו באותו הזמן נגד השלטון הצרפתי.¹⁴ המלחמה הבין-קהילתית שפרצה בארץ בשלהי תקופת המנדט פגעה מהר בבתי הקולנוע שבבעלות ערבית בערים המעורבות: 'סינמה רקס' בירושלים נשרף בפיגוע נקמה של האצ"ל בראשית דצמבר 1947, ו'אלהמברה' ביפו נסגר בשל מיעוט צופים חודשיים לאחר מכן. שני אלה חידשו פעולתם לאחר המלחמה, בבעלות יהודים ובסמכות הרשויות של מדינת ישראל.

11 Viola Shafik, *Arab Cinema: History and Cultural Identity*, The American University in Cairo Press, Cairo 2007

12 על השימוש בבתי הקולנוע למקומות מפגש תרבותיים בין ערבים ליהודים בתקופת המנדט ראו: מנחם קליין, *קשורים: הסיפור של בני הארץ*, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2015, עמ' 85, 96; אביגיל יעקבסון ומשה נאור, *בני הארץ והמזרח: יהודים וערבים בתקופת המנדט הבריטי*, מאגנס, ירושלים 2021, עמ' 179; מעין הלל, 'תמורות תרבותיות בחברה הערבית-פלסטינית בתקופת השלטון הבריטי: חיפה כמקרה בוחן, 1918-1948', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2018.

13 Ibrahim Zein, 'Palestine Gets First 16mm Film', *Motion Picture Herald*, 12.7.1947

14 גודמן, 'הצנזורה על הקולנוע בתקופת המנדט', עמ' 265.

סוגיית הצגת הסרטים ביישובים הערביים שנכבשו במלחמה החלה להעסיק את משרד הפנים ומשרד המיעוטים בדצמבר 1948. האחראים לנושא גיבשו תכנית להצגת סרטים ערביים או אמריקניים בלוויית סרטי תעמולה ציוניים, תכנית שלא יצאה לפועל בגלל היעדר תקציב.¹⁵ בספטמבר 1949, המועצה לביקורת קיבלה לראשונה בקשה לחדש רישיון לסרט מצרי שהוצג בארץ בתקופת המנדט. בעקבות התייעצות עם משרד החוץ, החליטה המועצה שהשעה עוד אינה כשרה להתיר הצגת סרטים מצריים מכיוון שמדובר בתוצרת של 'ארץ עוינת' – מדינה המחרימה בעצמה את תוצרת ישראל. המועצה החליטה כך אף שאגף הקולנוע במשרד הפנים כבר רכש בעצמו כמה סרטים מצריים 'לשם פעולה תרבותית בקרב המיעוט הערבי'.¹⁶

הלחץ המסחרי בנושא מצד סוכני סרטים ובעלי בתי קולנוע נמשך ובראשית 1950 – בעצה אחת עם היועץ המשפטי לממשלה והיועצים לענייני ערבים במשרדי ראש הממשלה, הפנים והמשטרה – הוחלט להתיר הצגת סרטים ערביים בריכוזי אוכלוסייה ערבית. להחלטה הייתה תכלית כפולה: לאפשר לציבור הערבי לקיים חיי תרבות כמו 'ברחוב היהודי' ובכך למנוע את הפלייתו וכן שלא להביא את הצעירים לידי שיעמום 'מחוסר ענין, שעשוע וקדור', שיעמום שעלול להביאם 'להגרר אחר תנועות קיצוניות במובן הפוליטי והחברתי'. אם כן, ההיתר על הקרנה המסחרית של הסרטים הערביים נועד למנוע הפליה והקצנה פוליטית. אף שהוחלט ש'אין לעודד' יבוא מסחרי של סרטים ערביים חדשים, נקבעה רשימת בתי קולנוע שהותר להקרין בהם את הסרטים שנותרו מתקופת המנדט. הרשימה כללה בית קולנוע אחד בכל עיר – ביפו, ברמלה, בירושלים, בחיפה, בעכו וכן בנצרת, היכן שפעלו 'רקס הגליל' ו'אמפייר' – שני בתי קולנוע היחידים בשטח המדינה שנותרו בבעלות ערבית.¹⁷

רק 12 עותקים של סרטים אלו נותרו בארץ בתום תקופת המנדט, חלקם רכוש נטוש שהשלטונות מכרו לכל המרבה במחיר.¹⁸ בקולנוע 'יפאור' ביפו – גלגולו הישראלי ובבעלות יהודית של 'אלהמברה' – אפשר היה מעתה לצפות שוב, כמו בבתי הקולנוע בתקופת המנדט, בדנאניר (דנאניר, 1940) בכיכובה של הזמרת הנודעת אָם פֶּלַת'ים או בצלילי העמק (شادية الوادي, 1947), שהופיעה בו הכוכבת ממוצא יהודי לילא מראד ושמןו כבר הוציאה

15 מ' גולדשטיין למ' פיאמנטה, 10.12.1948, א"מ, ג-718/8; צ' לזין, 'סכום עבודתי במחלקה לסרטים', 17.5.1949, שם, ג-714/21.

16 י' קלינוב, יומן מס' 48, 29.9.1949; יומן מס' 50, 5.1.1950 – שניהם שם, ג-717/40; י' קלינוב ליהושע פלמון, 25.12.1949, שם, גל-17118/18.

17 א' שלוש לממונה על מחוז תל אביב, 15.11.1949, שם; י' קלינוב, יומן מס' 50, 5.1.1950, שם, ג-717/40; י' אב־רזי לשר הפנים, 4.2.1953, שם, ג-714/21. בתי הקולנוע שהורשו להציג סרטים ערביים היו 'עין דור' בחיפה; 'חיעם' בעכו; 'יפאור' ביפו; 'אילון' ברמלה; 'חמישי' בלוד; 'סמדר' בירושלים. ראו 'החלטות עקרוניות של המועצה לביקורת סרטים ומחזות שנתקבלו בתקופה 30.11.50 – 1.5.50', שם, ג-718/8. י' קלינוב ליו"ר המועצה לביקורת, 1.1.1950, שם, גל-17118/18; הממונה על מחוז הגליל למנהל האגף לעיתונות, הסברה וקולנוע, 25.2.1952, שם, גל-3882/12.

18 'הודעות לציבור', דבר, 14.2.1952.

הצנזורה של ממשלת המנדט קטע של רקדניות בלבוש חושפני.¹⁹ בקולנוע 'סמדר' במושבה הגרמנית בירושלים, היחיד בעיר שהותר להקרין בו סרטים ערביים, יכלו לצפות בעותק שחוק של חלומות אהבה (أحلام الحب, 1945), קומדיה רומנטית ומוזיקלית שכבר הוצגה בלוויית תרגום עברי ב'סינמה רקס' בנובמבר 1946. זו הוקרנה עתה מחדש ולצדה מהדורה מתורגמת לערבית של יומן 'כרמל', שכללה סצנה של חזרת משפחות פליטים ערביות לישראל דרך מעבר מנדלבאום.²⁰

צנזורה ותעמולה שימשו כדרכם, יחדיו, שני צדדים של אותה המטבע – השפעה על קהל הצופים. באמצעות התעמולה הציגו השלטונות לקהל תכנים חיוביים בעיניהם, ובאמצעות הצנזורה מנעו מהקהל להיחשף לתכנים שחששו שתהיה להם השפעה שלילית. 'כדי לא לשוות להצגות אלה אופי מובהק של רחוב ערבי בקאהיר, דמשק ובגדד וכדי לקרב את האוכלוסיה הערבית היושבת בקרבנו אל המציאות הישראלית', דרשו השלטונות לצרף לסרטים העלילתיים המפוקחים יומני חדשות מתוצרת 'כרמל'. ביומנים אלו, שתורגמו לערבית בסיוע מחלקת המיעוטים במשרד הפנים, היו תכנים שמטרתם הייתה 'להעביר לעיני הצופים את המתהווה בחיי הארץ מתוך הבלטת הצד המעודד בחיי התושבים הערבים במדינה בעיר ובכפר'. למעשה, הרצון לקדם הקרנת יומני 'כרמל' לפני קהל צופים ערבי היה אחד הזרזים להתיר הקרנת סרטים עלילתיים בערבית. בעלי בתי הקולנוע הבהירו שיקרינו יומנים אלה רק בלוויית הסרטים הערביים שנותרו בידיהם מתקופת המנדט.²¹ לרגל חגיגות יום העצמאות השלישי של המדינה, במאי 1951, הוקרנו בחינם סרטים ערביים בבתי קולנוע בחיפה, עכו, נצרת, יפו ורמלה – כמובן בלוויית יומן 'כרמל' בערבית, המספר על חיי הערבים בישראל. הרעיון כנראה לא הצליח במיוחד, כי ביום העצמאות הבא אחריו הוחלט שלא לחזור עליו.²² בשנים שלאחר מכן עודדו רשויות המדינה, באמצעות מסרנות ניידות של סרטים שרוחבם צר (16 מילימטרים), הקרנת סרטים עלילתיים לצד סרטים המחנכים 'לאזרחות טובה' בכפרים בגליל ובמשולש כדי שיושביהם לא יבזבוז את ערביהם רק 'בשיחות הבל ומוזימות'.²³ קציני הממשל הצבאי דרשו מאנשי המחלקה הערבית בהסתדרות העובדים – זרוע נוספת של השלטון הישראלי – להציג לפנייהם מראש את הסרטים שרצו להקרין: תוספת לא רשמית לצנזורה בכוח החוק של המועצה לביקורת.²⁴

19 שמועות שואו על בריחתה של מְרָאד לישראל וידיעות אמת על חרם קצר ימים במדינות ערב בשל מוצאה היהודי, משכו את תשומת לב העיתונות בישראל. 'לילה מוראד ברחו ממצרים לישראל', ידיעות אחרונות, 6.2.1950; 'ראיתי שמעתי: לילה מוראד זוכתה', הארץ, 29.10.1952.

20 W.G.T., 'At the Cinema: Arab Film', *Jerusalem Post*, 14.11.1950

21 'א' שלוש לממונה על מחוז תל אביב, 15.11.1949; 'קלינוב ליו"ר המועצה לבקורת, 1.1.1950 - שניהם בא"מ, גל-17/18; 'א' אב-רוי לשר הפנים, 4.2.1953, שם, ג-21/714.

22 'Arabs to Participate in Celebrations', *Jerusalem Post*, 7.5.1951

23 חיים כרם למושל הצבאי, האזור התיכון, 10.9.1951; 'א' פלמון למושלים הצבאיים, 18.9.1951 - שניהם בא"מ, גל-17/18.

24 יצחק שני לועד הפועל, 16.5.1952, שם. עיתון ההסתדרות אל-יום (اليوم), בעצמו שופר תעמולה למיעוט הערבי, טען שהקרנת הסרטים התקבלה בהתלהבות. ראו מחמד עבד אלג'ני, 'טייבה

הניסיונות להגביל את צריכת הסרטים הערביים בקרב עולים יוצאי ארצות ערב

פעולת הרשויות לפקח ולהגביל הקרנת סרטים ערביים הושפעה ממידת הפופולריות שלהם בקרב מאות אלפי העולים ממדינות ערב, שהגיעו למדינת ישראל בשנותיה הראשונות ושוכנו בערים הגדולות ובמחנות עולים, מעברות ויישובים חדשים בכל רחבי הארץ. משטרת נפת העמקים סירבה לבקשת בעל בית קולנוע פתוח תחת כיפת השמיים בעפולה להציג סרטים ערביים לתושבי הכפרים הערבים בסביבה. מכיוון שתושבי הכפרים היו נתונים למרות ממשל צבאי ותנועתם הייתה מוגבלת, העריכו הרשויות שקהל היעד האמתי היו יושבי המעברות בסביבה, דוברי הערבית.²⁵ מדיניות הרשויות בעניין זה קוממה את בעלי קולנוע 'ארגמן' בשכונת פלורנטין בתל אביב, בית קולנוע שגגו פתוח ופעל בימות הקיץ, אשר החל לפעול בקיץ 1952. במכתב לראש הממשלה בן-גוריון באביב 1953 טענו בעלי 'ארגמן', שהטלת ההגבלות 'החמורות' על הקרנת סרטים בערבית לצד קיומו של היתר על הקרנת סרטים בשפות האירופאיות מפלה בין בית קולנוע לבית קולנוע, ומקפחת את העולים הרבים בדרומה של תל אביב. נדמה, כך טענו, כאילו השפה הערבית 'מורידה את ערכי התרבות והמוסר היהודי' לדעת הרשויות או כאילו 'ישנה החלטה בתוך משרדי הממשלה להחניק את השפה הערבית ולהשכיחה מדובריה'.²⁶

ובאמת עמדת המועצה לביקורת – שכל חבריה היו יוצאי אירופה – הייתה להרחיק ככל האפשר את הסרטים מהישג ידם של העולים מארצות ערב, כדי שלא לעכב את 'טמיעתם ומיזוגם בהווי העברי'. יושב ראש המועצה יעקב אברזי (קיסלוב) אף ציין 'לשבחם של העולים', שהדרישה לסרטים ערביים לא הייתה יוזמתם, אלא יוזמה של בעלי בתי קולנוע המבקשים לנצל 'את הנטייה הטבעית מצד אוכלוסיה נחשלת במובן העברי-תרבותי להמשיך בהווי גלותי שהיו רגילים בו'. אברזי דחה נמרצות טענות על הפליית הלשון הערבית והזכיר שנאסרו גם סרטים גרמניים והצגות בשפה הגרמנית, וכן שהצנזורה אסרה מסיבות תרבותיות העלאת מחזות בידידיש עד שראש הממשלה הורה לבטל את האיסור בשל ביקורת מיהדות אמריקה, ועתה מקבל ציבור העולים 'חומר נפסד וקלוקל מבחינה תרבותית ואמנותית'. במקרה של שפת היידיש עוד אפשר היה לטעון, לדברי אברזי, שמדובר בנכס תרבותי לאומי ששמר על 'נשמת העם' בגולה, אבל על 'איזה נכס תרבותי-לאומי', הוא מחה, 'מגינים בעלי הקולנוע הדורשים להציג בכתיהם סרטים ערביים דוקא בפני קהל יהודי!'.²⁷ דברי יושב ראש המועצה לביקורת העידו כי אינו יודע נְי על התפקיד החשוב שהיה לשפה הערבית בתרבות וביצירות הספרות של יהודי ארצות המזרח במשך יותר מאלף

וקלנסווה: הצגת סרטי קולנוע, אליום, 11.9.1956; שפיק אדיב מנצור, 'עספאי: סרט קולנוע', שם, 19.9.1956.

25 ד' בן-ישי למועצה לביקורת, 29.3.1953; 'אברזי לש' אולסבנגר, 9.4.1953 – שניהם בא"מ, ג-714/21.

26 קולנוע ארגמן לראש הממשלה, 6.3.1953, שם.

27 'אברזי לשר הפנים, 4.2.1953, שם.

שנה, או שאינו מכיר בתפקיד זה. נוסף על כך, ביטול האיסור על מחזות ביידיש לא היה בשל ההכרה בחשיבותה התרבותית והלאומית של שפה זו, כפי שטען אברז'י, אלא מכיוון ששתי להקות תאטרון יידי מקומיות עתרו לבית המשפט העליון בטענה שתפקיד הצנזורה הוא לפקח על תוכן המחזות ולא על השפה שהם מוצגים בה. מאחר שמשרד המשפטים סבר שיתקשה להגן על מדיניות הצנזורה בבית המשפט, נידון העניין בישיבת ממשלה ביולי 1951. אף על פי שהצהיר על עצמו בפתח הדיון הקצר כי הוא קנאי לשפה העברית, ציין ראש הממשלה בן גוריון שהיידיש כבר אינה איום כי דובריה היו רק 'אחד השבטים', ואילו העולים מארצות המזרח, 'שאינם יודעים יידיש, הם עכשיו הרוב בכל מקום'. בתנאים אלה כבר אין סיבה 'להתאכזר' כבעבר לדוברי היידיש, טען בן גוריון, ואפשר לתת לעולים ממזרח אירופה ליהנות קצת מהופעות במה בשפת אימם. הממשלה החליטה בהתאם לבטל את החלטת המועצה לביקורת, שאסרה הצגות תאטרון מקומיות ביידיש.²⁸ מדיניות המועצה לביקורת, שהגבילה הצגות בשפה הערבית המיועדות לעולים חדשים רק לתחומי המעברות ולזמן קצוב, בוטלה באותו הזמן גם היא.²⁹

כמו בעניין הצגות התאטרון ביידיש, כך בוטלה זמן לא רב לאחר פניית קולנוע 'ארגמן' לראש הממשלה גם ההגבלה על הקרנת סרטים דוברי ערבית. אמנם בן גוריון החליט, לאחר בירור של לשכתו עם המועצה לביקורת, שלא להתערב בעניין.³⁰ אך התאחדות בעלי בתי הקולנוע בישראל המשיכה ללחוץ על הרשויות בטענה ל'הפליה לרעה וקפוח' האזרחים היהודים – שהיו לדבריהם 75 אחוז מצופי הסרטים הערביים – 'העושים דרך ארוכה ואינם חוסכים עמל ותלאה כדי להגיע למקום בו מוצג סרט ערבי'. טענת נציגי ההתאחדות, שייצגה רק את בעלי בתי הקולנוע היהודים, הייתה שצריך להגביל דווקא את הצפייה של קהלים ערבים שהרי יהודים נהנים 'רק מן הצד המשעשע' שבסרטים אלה, ואילו צופים ערבים 'ניזונים מן הלאומיות הערבית' המופגנת בהם.³¹ כך או כך, בסוף יולי 1953 בוטלה המדיניות שקבעה שרק בית קולנוע אחד בכל עיר יציג סרטים ערביים. אלו

28 פרטיכל ישיבת הממשלה, 18.7.1951, א"מ. סרטים ביידיש הוחרמו למן שנות השלושים ביישוב היהודי בתקופת המנדט. ראו: אלה שוחט, *הקולנוע הישראלי: מזרח/מערב והפוליטיקה של הייצוג*, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה 2005, עמ' 63-67; בשל מספרם המועט יחסית, סרטים ביידיש שייבאו עולים חדשים כ'העברת הון' הדאיגו את המועצה לביקורת הרבה פחות מהצגות של אמני יידיש מקומיים. כדי למנוע 'הצפת בתי הקולנוע' בסרטים ביידיש, הקפידה הצנזורה שהסרטים יותרו ויוצגו 'לסרוגין'. ראו ישיבת המועצה לביקורת, 21.9.1948, א"מ, ג-718/8; 'קלינוב לג' וייסקופף, 12.2.1950, שם, ג-713/47. על היחס הכללי בישראל לשפת היידיש, ראו Rachel Rojanski, *Yiddish in Israel: A History*, Indiana University Press, Bloomington 2020.

29 ראו תיקים: ג-3578/43, ג-3582/20, ג-3583/34 בא"מ.

30 'ש' אולסבנגר למר אברז'י, 18.3.1953; 'יו"ר המועצה לביקורת סרטים לש' אולסבנגר, 25.3.1953; יצחק [נבון] לשובי [אולסבנגר], 11.5.1953; 'ש' אולסבנגר להנהלת קולנוע 'ארגמן', 2.6.1953 – כולם בא"מ, ג-5506/4.

31 'זכרון דברים מפגישה בין המועצה לביקורת סרטים ומחזות לבית ההתאחדות בעלי בתי הקולנוע בישראל', 15.7.1953, שם, גל-3883/32.

יכלו מעתה להיות מוצגים ללא הגבלה בהתאם לדרישה המסחרית, בתנאי שיוצגו בלוויית יומן חדשות או סרט תיעודי ישראלי קצר בעברית – תנאי הדומה לדרישת השלטונות ליומן חדשות בערבית בעבור צופים ערבים.³²

לא רק קולנוע 'ארגמן' ניצל מיד את ההזדמנות המסחרית: גם קולנוע 'עדן' הסמוך בדרומה של תל אביב שב להקרין סרטים ערביים, כמו בימי המנדט, וכך גם 'אוריון' בירושלים, 'עין דור' בחיפה, ובתי קולנוע חדשים כמו 'גנים' בחיפה התחתית או 'זמיר' בירושלים. מודעות הפרסומת בעיתונים נתנו פעמים רבות לצד שם הסרט בעברית את שמו בערבית, בכיתוב עברי, ולעתים שם הסרט לא תורגם לעברית כלל. אמנם היצע הסרטים נותר מוגבל, אך מספר הסרטים המוקרנים גדל מעט בשל יבוא אישי של עולים חדשים. עוד בראשית 1950, אף שעקרונות אסרו על יבוא מסחרי של סרטים מארצות ערב, נענו הרשויות 'במקרים בודדים' לבקשת המחלקה לקליטת יהודי המזרח בסוכנות היהודית להתיר לכמה עולים מארצות ערב לנצל מבחינה מסחרית עותקי 'פילם ערבי' שרכשו והביאו ארצה, כדרך להציל את רכושם.³³ אך גם סרטים אלו היו רובם ככולם עותקים משומשים בלבד, ואף שהובאו מעיראק הם כבר הוקרנו בארץ בתקופת המנדט. כך לדוגמה קולנוע 'ארגמן' הודיע בספטמבר 1953 באווה על 'הצגת בכורה ארצית' של נסיכת החלומות (أميرة الأحلام), עם הזמרת נור אל-הדא, אולם למעשה הסרט כבר הוצג בתרגום עברי ב'סינמה רקס' בספטמבר 1946.³⁴ סרט ישן אחר שהביא עולה חדש והוקרן בקולנוע 'סמדר' בינואר 1954 היה כה שחוק עד שכמעט אי אפשר היה לראות או להבין את הנאמר בו.³⁵

גל הסרטים הערביים בבתי הקולנוע בשלהי שנות החמישים

הביקוש הגדל בבתי הקולנוע לסרטים ערביים גרם לכך ש'המקרים הבודדים' של יבוא אישי בידי עולים הלכו והתרבו ועד מהרה הטרידו ביותר את המועצה לביקורת. במאי 1955, קיבל עולה חדש מעיראק היתר ממשרד האוצר ואגף המכס לייבא שני סרטים, שהוברחו לארץ מבגדד דרך ארצות הברית. אחד מהם, סרט חדש יחסית עם לילא קראד בשם חוף האהבה (شاطئ الغرام, 1950), קיבל רישיון והציג בהמשך השנה בקולנוע 'עדן' בתל אביב 'כפעם הראשונה בארץ', כפי שהבטיחו, הפעם בצדק, המודעות בעיתונות.³⁶ אבל

32 'תורשה הצגת סרטים ערביים', הארץ, 10.8.1953.

33 'קלינוב ליו"ר המועצה לביקורת, 1.1.1950, א"מ, גל-17118/18; 'קלינוב, יומן מס' 50, 5.1.1950, שם, ג-717/40.

34 ראו מודעות פרסומת, הארץ, 13.9.1946, 25.9.1953.

35 W.G.T., 'At the Cinema', Jerusalem Post, 11.1.1954. הסרט בן המדבר (ابن الصحراء) כבר הוקרן בקולנוע 'עין דור' בחיפה באוקטובר 1943.

36 יעקב ליאון למנכ"ל משרד הפנים, 6.2.1956; 'גליקמן לז' מליון, 26.2.1956 – שניהם בא"מ, ג-5037/4; ראו מודעה לחוף האהבה, למרחב, 7.10.1953. קולנוע 'עדן' הציג באביב 1955 את והיבה מלכת הצוענים (وهيئة ملكة العجر), גם הוא סרט חדש שנוצר במצרים בשנת 1951.

את הקרנת הסרט האחר, שהגעתו ארצה התעכבה בכמה חודשים, אסרה המועצה לביקורת במארס 1956. בכירי משרד הפנים, שניהלו בפועל את ענייני המועצה לביקורת, ובראשם יושב הראש זאב מליון, סברו שיש לאסור את ההקרנה כדי למנוע פגיעה 'ברגשות הצבור בארץ' על רקע המתרחשות הגואה בגבול מצרים. נוסף על כך, המועצה חשדה שמדובר למעשה ביבוא מסחרי של סרטים ממדינת אויב במסווה של 'הצלת רכוש': חשד שלא הפיגו פקידי משרד המסחר והתעשייה האחראים לנושא גם לאחר שבדקו ומצאו לטענתם 'שהמקרה הוא כנה'.³⁷ עורך דינו של העולה סבר שהמועצה לביקורת חרגה מסמכותה: תפקידה לבחון תוכנם של סרטים, טען, ולא את ארץ ייצורם או האם מותר לייבאם. היועץ המשפטי לממשלה, חיים כהן, קבע שהמועצה אכן חרגה מסמכותה ואמר כי לא יוכל להגן על עמדתה במקרה של עתירה לבית המשפט. בעקבות זאת נאלצה המועצה לבטל את כוונתה לאסור איסור גורף הקרנת סרטים מתוצרת מצרים ולשוב לבחון כל סרט ערבי מיובא לגופו ולפי תוכנו.³⁸

בתוך שנים ספורות נאלצה המועצה לביקורת להתיר שלא ברצונה לא פחות משבעים עותקי סרטים ערביים, סרטים שייבאו עולים שעבדו רובם בתחום הקולנוע בעיראק ובמצרים וחברו למפיצי סרטים מקומיים. הדרישה להציגם בלוויית סרט ישראלי קצר בוטלה אף היא. אף שתפקיד המועצה היה לבחון ולבקר את תוכן הסרטים, חבריה לא עסקו בכך כמעט כלל כי התקשו להבין את שפתם או שלא הבינו כלל.³⁹ שלא כמו הסרטים המערביים, שצפו בהם הצנזורים רק במקרה שהתקציר עורר עניין מיוחד, כל הסרטים הערביים חויבו בצפייה. אך הצופים החשובים שבהם היו אנשי מחלקת המיעוטים במשרד הפנים. הללו כלל לא היו חברי המועצה אבל יכלו לקבוע, כמו במקרה של המלצר העשיר (במקור 'בוא תגיד שלום', *تعال سلم*, 1951) בכיכוב הזמר הנודע פריד אל־אטרש, שאין בהם 'פגיעה במוסר הציבורי' וכי אינם פסולים 'מבחינה פוליטית'.⁴⁰ אנשי המחלקה למיעוטים תיארו בפסקה קצרה את העלילה עבור הצנזורים הרשמיים אם נעדר דף תוכן כנדרש,

37 ראו הדיון בסרט להליבו (لهاليبو, 1949): 'י' חלד לשר הפנים, 5.1.1956; 'י' גליקמן לז' מליון, 26.2.1956; ז' מליון לי' ליאון, 14.3.1956 - כולם בא"מ, ג-5037/4; המועצה אף הושפעה מהחרם המצרי על ישראל, הגם שמשרד החוץ שנשאל על כך סבר כי אין טעם להגיב 'כאופן אוטומטי' בחרם נגדי. ז' מליון למנכ"ל ולשר הפנים, 25.12.1955, שם; 'נאסרה הצגת סרטים מתוצרת מצרית', הארץ, 29.3.1956.

38 יעקב ליאון למנכ"ל משרד הפנים, 6.2.1956; אליהו יחזקאל לשר הפנים, ללא תאריך; ישיבות המועצה לביקורת, 13.5.1956, 17.5.1956 - כולם בא"מ, ג-5037/4; וכן ח' קרניאל לחברי המועצה, 23.10.1961, שם, גל-3882/11. ראו גם תיקים ג-5037/45, ג-5937/90, שם. מאוחר יותר סירבו הרשויות לתת היתרי יבוא לתשעה סרטים, כי לא השתכנעו שמדובר בהצלת רכוש. בית המשפט העליון קיבל במקרה זה את עמדת הרשויות. 'סרבו להתיר הבאת סרטים ערביים', הארץ, 24.10.1956.

39 שניים מחברי המועצה, ד"ר נח נרדי וחיים תורן, החלו לצפות בקומדיה המוזיקלית שירת אהבתי (لحن حبي) בכיכובו של פריד אל־אטרש, אך עזבו בתוך זמן קצר מחוסר עניין. ראו: הצגת בקורת, 17.12.1957, א"מ, ג-5043/35.

40 ישיבת המועצה לביקורת, 1.6.1958, שם, ג-5044/86.

ועשו סדר בעלילה אם הסרטים הוגשו וסליליהם חסרים או אינם במקומם.⁴¹ במקרים שהמליצו להתיר סרט, זאב מליון ומחליפו כיושב ראש לקראת סוף העשור, לוי גרינשפון, קיבלו תמיד את ההמלצה. אך אם הם המליצו לפסול סרט או קטע מסרט, צפו בו מליון או גרינשפון בעצמם והחליטו, בדרך כלל לכדם, האם לקבל את ההמלצה כלשונה או שלא לקבל.

רבים מהסרטים שהוגשו לביקורת בשלהי שנות החמישים היו הפקות חדשות וחלקם הגיעו לארץ בתוך שנה או שנתיים מהצגתם לראשונה במצרים. אליהו שחרור, איש מחלקת המיעוטים שהיה במשך יותר מעשור הצנזור העיקרי בפועל של הסרטים הערביים, דאג לעתים לעדכן את הצנזורים על מגמות מודרניזציה שראה לראשונה 'בהשוואה לסרטים מזרחיים אחרים', כמו הימורים על מרוצי סוסים או ריקוד הצ'א צ'א צ'א.⁴² בכל הקשור לייצוגי אלימות ומין, הסרטים הערביים בוודאי לא אתגרו את הצנזורים כפי שעשו הסרטים מתוצרת ארצות הברית ומערב אירופה, שהלכו ונעשו מתירניים. שני סרטים בלבד הוגבלו למבוגרים: האחד **בנות שעשועי הלילה** (بنات الليل, 1955) עם מדיחה יסרי, שכלל היריון ולידה מחוץ לנישואים, והאחר **חופשה בגיהנום** (أجازة في جهنم, 1949), שעסק בפשיעה וכלל משחקי קלפים.⁴³ את הסרט **אנא סטוטה** (انا ستوتة, 1947) המליץ שחרור לבחון אם הוא מתאים רק למבוגרים, בשל סצנה שבה בעל בית קפה מכה בשוט בחורה 'באופן קצת אכזרי' כי התגנבה לבית הקפה. גרינשפון התיר אותו בכל זאת, לאחר צפייה, בלי הגבלת גיל.⁴⁴

הצנזורים הלא רשמיים ממחלקת המיעוטים במשרד הפנים היו רגישים במיוחד לסמלי לאומיות מצרית וערבית, אך אלה היו מעטים למדי והדאיגו פחות את ראשי המועצה לביקורת. לכן, כמו בהמלצות בנושאי מוסר, ראשי המועצה לא קיבלו תמיד את דעת יועציהם דוברי הערבית. ביולי 1957, קבע מליון בהמלצתם להסיר את דגלי מדינות ערב באחת הסצנות בסרט **שירת הלב** (במקור 'לבי מדריכני', قلبی دلیلی, 1947), קומדיה מוזיקלית ישנה עם אָנְנֶר נְגָדִי ואשתו דאז לילא מְרָאד. בסצנה אחרת לקראת הסיום, אף שהמלך פארוק כבר הודח מהשלטון בבושת פנים, הוצא המשפט 'הצלת את המולדת המצרית היקרה בחסותה הנעלה של המלך הגדול פארוק הראשון'.⁴⁵ אולם כאשר שחרור המליץ בסתיו 1958 להסיר סצנה קצרה של דגל מצרי המתנוסס על בניין אוניברסיטה בקאהיר בסרט החדש בהרבה **מנגינת הנאמנות** (لحن الوفاء, 1955), וזאת מכיוון ש'הסמל הוא אובייקט מובהק המציין לאומנות ובאופן מובהק באוכלוסיה ערבית' – טענה חברת המועצה מרים

41 ראו למשל הדיון בתיקים: ג-5043/23, ג-5044/73, ג-5050/57, ג-5050/59 – כולם בא"מ.

42 ראו הצגת בקורת, 15.12.1959, שם, ג-5050/54; הצגת בקורת, 1.1.1961, שם, ג-5052/67.

43 הצגת בקורת, 12.3.1958, שם, ג-5043/79; הצגת בקורת, 22.12.1959, שם, ג-5051/74.

44 הצגת בקורת, 1.12.1959, שם, ג-5050/56.

45 הצגת בקורת, 11.7.1957; מ' מליון לרביע כדורי, 11.7.1957; רביע כדורי ליו"ר המועצה, 16.7.1957, שם, ג-5041/75.

איצקוביץ ש'אין להוציא שום קטע', ומליון הסכים עמה.⁴⁶ בסרט הישן ליל המזל, שייבא עולה ממצרים והגיש לביקורת עותק שלו באוקטובר 1958, המליץ שחרור לשקול לצנזר את כל המערכה האחרונה, שהופיע בה סמל הסהר עם שלושה כוכבים על וילונות, על מסך ועל חלוק הרקדנית. אך שחרור לא פירט שעל רקע דגלי סוריה ולבנון שרה תחיה כאריופא שירי אחדות ערבית. מליון קבע לאחר צפייה, אולי מחוסר ידיעה, שאין מקום להוציא את המערכה – מערכה שהצנזורה של ממשלת המנדט צנזרה בעבר בשלמותה.⁴⁷

מרבית הסרטים היו קומדיות מוזיקליות וסיפורי אהבה אפולטיים, שלא עוררו כל התנגדות. אחד מאלו היה ימינו היפים (أيامنا الحلوة, 1955), סרט על חברות אמיצה במצרים המודרנית בין שלושה צעירים, המחזרים שלושתם אחר צעירה ענייה וחולה, שגילמה אותה מי שנחשבה לאחר מכן הגברת הראשונה של הקולנוע המצרי, פאתן חמאמה. את הסרט הביא עולה חדש ממצרים. הוא קיבל אותו כפיצויים עקב עבודתו במשך כעשור בסוכנות הפצת סרטים מצרית, ושילם בעבור שחרורו מהמכס 1,200 לירות. הצנזורה התירה להקרין את הסרט לאחר ששחרור קבע ש'אין בו פגיעה במוסר ובמדינה' והופעת הבכורה נערכה בקולנוע 'אוריון' בירושלים במאי 1958. בהמשך השנה הוצג הסרט ב'עדן' בתל אביב וב'גנים' בעיר התחתית בחיפה. עמר אל-שריף בסרטו השלישי שיחק באחד התפקידים הראשיים. הגם שבתוך שנים ספורות היה אל-שריף, הודות להוליווד, לכוכב הסרטים המצרי המפורסם בעולם, בארץ עדיין לא היה מוכר כנראה אף לצופי הסרטים הערביים. מודעות הפרסומת לימינו היפים בעיתונות בעברית הדגישו את הופעתו בסרט המלא תוכן שירה ואהבה של הזמר הצעיר עבד אל-חלים חאפז, שהודות לשירתו הנשמעת במקלט הרדיו כבר זכה לתואר 'אהוב הקהל'.⁴⁸

מספרם ההולך וגדל של סרטים מתוצרת מצרים בבתי הקולנוע החל למשוך תשומת לב ציבורית. טור בעיתון הארץ ביקר ביולי 1956 את הרכב המועצה לביקורת, וטען כי אף שזוה עתה התרחבה המועצה ל-15 חברות וחברים כדי לייצג בהתאם לדרישת הציבור את כל זרמי החברה הישראלית, כל חבריה יוצאי אירופה ואין בה 'אף אדם אחד המייצג את העולים החדשים, מכיר את דפוסי חייהם, מכיר את הסרטים שראו בארצותיהם ויוכל להגיע לפחות לאמדן אינטליגנטי מה תהיה ההשפעה האפשרית עליהם'.⁴⁹ הרעיון להוסיף נציג במועצה לחברה הערבית לא עלה בטור בהארץ כלל. אך טענה כמו בהארץ, שהרכב המועצה משקף 'משטר פאטריארכלי', אפשר היה לטעון גם נגד חוסר העניין – או העוינות ממש – לסרטים הערביים של מבקרי הקולנוע בעיתונות, רובם ככולם יוצאי אירופה. זאב רב-נוף, מבקר הקולנוע של דבר וחבר המועצה לביקורת, הגדיר בטורו כ'נעים' אך 'ילדותי

46 הצגת בקורת, 7.9.1958, שם, ג-5045/106.

47 הצגת בקורת, 15.10.1958, שם, ג-5046/62. ראו חוסר התייחסות להערות של שחרור בנושא דגלי מצרים מלפני המהפכה גם בתיקים, ג-5047/89, ג-5048/80, ג-5049/93, ג-5052/65 – כולם בא"מ.

48 סעד שמש וסמי ברכה למר מליון, 18.2.1958; הצגת בקורת, 11.3.1958, שם, ג-5043/80. ראו מודעות פרסומת, הארץ, 9.5.1958, 12.9.1958.

49 ר'ו', 'ראיתי שמעתי: המועצה לביקורת סרטים', הארץ, 2.7.1956.

ופרמיטיבי' את חוף האהבה וקבע שהסרט סיגריה וכוס (السيجارة والكاس, 1955) 'יוצר בידיים, שאינן יודעות מהותו של הקולנוע - אווילי, נאיבי, פרימיטיבי'.⁵⁰ רב־נוף ואחרים הגיבו בדרך כלל בהתעלמות מוחלטת או כתבו ביקורות קצרצרות ופעמים רבות מבטלות. דוגמה לכך היא הפסקה הקצרה והעוינת בלמרחב של 'אחדות העבודה', אשר קבעה בלגלוג כי ימינו היפים 'היו הימים שקדמו ליום שחזינו בסרט זה' והזהירה את הקוראים: 'אם אינכם מאמינים - איש אינו מפריע לכם לזרות את כספכם לכל רוח, אולם טענות לא תתקבלנה לאחר המעשה'.⁵¹ יוצא דופן היה מדור הקולנוע בעיתון חרות שפרסם באופן קבוע ביקורות רציניות בחתימת 'ע' ז', חלקן משבחות וחלקן מבקרות, אך כולן מתוך הערכה והיכרות מעמיקה את תעשיית הסרטים במצרים ואת יוצריה. את הסרט חוף האהבה, למשל, תיאר ככזה 'שכדאי לראותו לאלה המזולזלים ביכולתם של השכנים הדרומיים שלנו'.⁵²

חויית הצפייה בסרט ערבי, לא פחות מהתכנים עצמם, עוררה סקרנות מיוחדת בקרב עיתונאים בולטים שלא היו מבקרי קולנוע בשגרה. גבריאל שטרן - דובר הערבית ופעיל ותיק למען דו־קיום יהודי-ערבי - מצא בהקרנת יסמין (ياسمين, 1950) בקולנוע 'אורנע' בירושלים, שהסרט אינו נופל כבידור קולנועי ממרבית הסרטים 'אשר הקהל ה"אשכנזי" משתעשע בהם'. הוא הצר בטורו בעל המשמר על שישאלים רבים אינם מנצלים את הצפייה בסרטים המצריים כדי להרחיב את 'המגע התרבותי ביננו ובין שכנינו'.⁵³ אחרים כתבו בטון הומוריסטי על עלילות הסרטים ובעיקר על הקהל מקרב עדות המזרח ותגובותיו הרגשניות לעלילה.⁵⁴ רות בונדי השוותה בדבר השבוע את עלילת המלצר העשיר לסרטים דוברי היידיש, שדמויות טובות ותמימות סובלות בהם 'המון' עד הסוף המשמח. על קולנוע 'עין דור' בחיפה, שבו צפתה בסרט, כתבה שאין מאמינים בו 'בשטויות כמו היגינה' וכי באים אליו 'כל המשפחה, חבובה ורינה ומזל ונסים וצדוק הקטן'. 'ליד הכניסה', תיארה, 'יש מקום חניה לעגלות ילדים. יושבים איפה שרוצים, גם בהצגות ערב, שרים כמה שרוצים. למה, ש"עין דור" זה לא קולנוע. זה סינמה'.⁵⁵

יואל מרקוס, להבדיל, ביקר במאי 1958 בעיתון דבר את אלה הכותבים על הסרטים הערביים וצופיהם 'רק בהומור ובלגלוג'. בעת צפייה בסרט בנות שעשועי הלילה המוגבל מגיל 16 בקולנוע 'עדן' בתל אביב, כתב שבמקום 'להרהר הרהורים הומוריסטיים' כמו עמיתיו, הוא החל 'מתענה בהרהורים נוגים על העוול הנעשה לשכבות נרחבות של העם'. הקהל לא הורכב, כפי שהוא עצמו ציפה, מצעירים 'מפצחים בטנים ולועסים מאסטיק'

- 50 זאב רב־נוף, 'בקולנוע', דבר, 16.12.1955, 23.10.1956. בסרט תעמולה שכתב וביים עבור פיקוד הגדנ"ע ונקרא סעדיה - שורשים במולדת, חיווה רב־נוף עוד בראשית העשור את דעתו השלילית על בערות ילדי העולים מארצות ערב ואמר שיש להרימם ל'עולם האור' של בני ובנות הארץ הוותיקים.
- 51 'מדריך לסרטי השבוע', למרחב, 11.5.1958, 18.5.1958.
- 52 'בממלכת הבר', חרות, 25.12.1955; ע' ז', 'נאהד מוצאת את ממדוח', שם, 7.6.1957; 'ראשיד מתאהב בזהרה', שם, 2.8.1957; 'מכת מוות לקומדיה', שם, 26.6.1959; 'סרט שאין להחמיצו', שם, 7.10.1960.
- 53 גבריאל שטרן, 'בעין בוחנת', על המשמר, 9.12.1957.
- 54 א' חנני, "'אהובי אכזבני" - אך לא הקהל!', מעריב, 6.2.1958.
- 55 רות בונדי, 'למה הולך לנאצר?', דבר השבוע, 1.8.1958.

השורקים וצורחים ושמים רגליים על כסאות, אלא מקהל 'גברים ונשים בגיל העמידה, יוצאי תורכיה, סוריה או מצרים לבושיהם כהלכה וכל התנהגותם תרבותית'. הסרט עצמו היה 'לגמרי לא רע', קבע מרקוס, 'עשוי במנטאליות מזרחית' אך עוסק בבעיה רצינית של פער בין דורי ואינו נופל 'מכמה וכמה סרטים הוליוודיים המוצגים בישראל'. מרקוס אף ביקר את המחסור בטורי ביקורת על הסרטים הערביים והעריך שבין כל מבקרי הקולנוע 'אין אף אחד מיוצאי עדות המזרח'.⁵⁶ גם אם ביקורתו לא הייתה צודקת בנוגע לעיתון חרות, היא שיקפה היטב את הנעשה בעיתונים אחרים. ואכן במעט שפרסם לאחר מכן מדור הקולנוע של רב-נוף בדבר, העיתון בו כתב מרקוס עצמו, סרט בכיכובו של פריד אל-אטרש תואר במשפט היחיד: 'אנחותיו ושירתו של גדול בכיניי הקולנוע הערבי'.⁵⁷ יוסף שריק בהארץ, מבקר בולט אחר, האשים את הצנזורה שהיא מאשרת סרטים ערביים 'מכיוון שהם מכניסים כסף לקופת האוצר' לא פחות מסרטי המערבונים. מבחינה פוליטית אולי לא הייתה בהם בעיה, אך 'מבחינה מנטאלית' הם היו 'נחשלים', ציין שריק, ו'מבחינה אמוצינאלית – נעדרי בגרות'.⁵⁸ גם כאשר לא כתבו בהתנשאות או בביטול, הודגש הריחוק התרבותי. 'מה נאמר?', סיכם העיתונאי יהושע שגיא בשפת רבים את רשמיו מביקור בקולנוע 'עדן': 'אנחנו לא מסוגלים להתלהב מסרטים ערביים. זה לא לטעמנו, אין לנו שום תודעה מזרחית שתגרום לנו התלהבות לחזות בסרטים ערביים דווקא'.⁵⁹

ביקורת על פגיעת הסרטים הערביים במאמצי הקליטה של יהודי ארצות ערב ובתהליך התערותם במדינה המשיכה להיות מושמעת בדיוני המועצה לביקורת גם בראשית שנות השישים. הדוברת העיקרית בנושא הייתה מרים איצקוביץ, מנהלת המכון להכשרת עובדים סוציאליים שליד משרד הסעד. איצקוביץ חששה שהסרטים מזיקים 'לקליטת העולים' בשל הנוסטלגיה וה'געגועים אל העבר' שהם יוצרים – עבר 'שהיה רע ומר', אך שנוספה לו באופן טבעי במשך הזמן 'הילה של רומנטיקה'. דעתה השלילית של איצקוביץ על עברם של היהודים במדינות ערב הייתה זהה לדעה הציונית על החיים בארצות הגולה. הממסד הקולט, שהייתה חלק ממנו, פעל לדבריה לעזור לעולים החדשים לשכוח את עברם: 'יום יום יושבים פסיכולוגים וסוציולוגים ומחפשים דרכים כיצד למנוע געגועים אלה', היא אמרה, 'והנה באים אנשי צבור ומבקשים להתיר סרטים ערביים שיגבירו את הגעגועים והבעיות'.⁶⁰

56 יואל מרקוס, 'יומנו של עתונאי: במקום פיליטון', דבר, 12.5.1958. אולי בהשראת מרקוס, הארץ פרסם כעבור ארבעה ימים מאמר ביקורת רציני וחיובי על בנות שעשועי הלילה ועל ימינו היפים. מיכאל אלמוז, 'לילות ערב וגם ימים', הארץ, 16.5.1958.

57 'סרטי השבוע: פרשת אהבת', דבר, 4.11.1960.

58 יוסף שריק, 'אנו "מגלים" סרט מצרי', הארץ, 31.1.1961.

59 יהושע שגיא, 'בישראל מוצג סרט מצרי משנת 1959', הבוקר, 29.7.1960.

60 ישיבת המועצה לביקורת, 28.5.1962, א"מ, גל-3882/11. איצקוביץ הביעה דאגה מהשפעת הנוסטלגיה למצרים על 'תושבים מסויימים בארצנו' עוד במאמר 1960 בדיון בסרט אלי-חכים (El Hakim), הפקה גרמנית-איטלקית, שעלילתו מתרחשת במצרים. הצנזורה חשדה שלא בצדק בקשר מצרי להפקה והתירה את הסרט רק לאחר התערבות בית המשפט העליון. ראו ישיבות המועצה לביקורת, 21.3.1960, א"מ, ג-5046/53.

עם זאת, הנימוקים התרבותיים של איצקוביץ הקשורים ביהודים יוצאי ארצות ערב לא היו המכריעים בדיונים, אלא רק הצטרפו ליחס לסרטים הערביים במועצה לביקורת ובמשרדי הממשלה, יחס שנגזר מהשפעתם האפשרית על הציבור הערבי בארץ ובעיקר מהיותם תוצרת של מדינת אויב: מצרים.

האיסור על יבוא סרטים ערביים והצנזורה על מצרים של נאצר

ההשפעה הסוחפת של הנאצריזם בעולם הערבי בשלהי שנות החמישים הביאה להקשחת מדיניות הממשלה בנוגע לסרטים ערביים. לחשש מפני השפעתם התרבותית על יהודים יוצאי ערב הצטרפה הדאגה הפוליטית מהשפעת הלאומיות הפאן-ערבית של נשיאה הכריזמטי של מצרים, גמאל עבד אל-נאצר, על המיעוט הערבי הגדול במדינת ישראל. זה מנה יותר מ־200,000 תושבים, מרביתם עדיין נתונים – עד 1966 – לממשל צבאי שהגביל באופן מיוחד את תנועתם החופשית מחוץ למקום מגוריהם.⁶¹ אמנם בתי הקולנוע ביישובים הערביים עדיין היו מעטים במספר: בשנת 1961 היו רק שישה, וחלקם הקרינו סרטים תחת כיפת השמים בתנאים ירודים ובלי מחיצות – מה שהדיר רגלי צופים וצופות מהחברה המוסלמית האדוקה יותר. אף לא אחד מהם כלל יותר מכמה מאות מקומות ישיבה, גם לא בעיר נצרת, שהיו בה שני בתי קולנוע.⁶² אולם משפחות שלמות מהיישובים הכפריים, בעלות רישיונות תנועה מהממשל הצבאי, נהגו לצפות בסרטים בבתי קולנוע בערים הגדולות, כמו קולנוע 'גנים' בחיפה.⁶³ החשש העולה מהשפעת הנאצריזם על צופים אלה ניכר בדיון בסרטים העלילתיים – רובם ככולם קומדיות וסיפורי אהבה מוזיקליים. אם חשבה הצנזורה שהשתרבו לסרטים הללו צל צלה של גאווה מצרית, היא פעלה מיד להסירה. במארכ 1959, דרש איש מחלקת המיעוטים להשמיט קטע קצר מהקומדיה המוזיקלית **אינני מלאך** (لسنت ملاكاً, 1946) בכיכובו של מחמד עבד אל-והאב, ובו נאום של מנהל בית חרושת המשבח את התעשייה המצרית. המועצה אישרה את פסילת הקטע 'המתאר לאומיות ערבית', אף שהסרט נוצר עשור קודם וקשה היה לזהותו עם בשורת הפיתוח הלאומי שקידם משטרו של נאצר.⁶⁴ גם בלי תוכן פוליטי או תוכן עכשווי, מחלקת

61 אלי פודה, 'דמוניזציה של האויב: נאצר והנאצריזם בעיני מקבלי החלטות בישראל (1952-1970), המזרח החדש, 45 (2005), עמ' 151-208.

62 מלבד העיר נצרת, בתי קולנוע נמצאו בכפרים טיבה, באקה אל-ערביה, כפר קרע וראמה. ראו שליט, **מקרינים כוח**, עמ' 148-149; גד בן-מאיר, 'עתידי הקולנוע בישוב הערבי', **אגוד ענף הקולנוע**, 18.1.1962, עמ' 25-26.

63 יצחק שוורץ, 'לא קל להשיג סרט ערבי חדש', **מעריב**, 7.6.1960.

64 הערה של א' שחרור, 17.3.1959; ישיבת המועצה לביקורת, 30.3.1959, א"מ, ג-5048/34. בסרט היפה **בנשי ערב** (سنت الحسن) שהופק בשנת 1950, הצנזורה החמיצה את האיום 'לשלוח לישראל' את אחת הדמויות. ראו הצגת בקורת, 17.11.1959, שם, ג-5050/48; שגיא, 'בישראל מוצג סרט מצרי משנת 1959'.

המיעוטים במשרד הפנים טענה ש'הסרט המצרי' ככלולו הוא בגדר 'גורם מלהיב בציבור הערבי' וכי הוא 'מעורר רגשות אהדה למצרים בלי כל קשר עם התוכן הספציפי של כל סרט וסרט'.⁶⁵

ביקורת על ריבוי הסרטים מתוצרת מצרים, מדינת אויב שהובילה את המאבק הערבי בישראל, ובייחוד על הנהירה של צופים יהודים לסרטים אלה, נכתבה גם בעיתונים. אלה פרסמו מכתבים למערכת, שכותביהם טענו שישראל אינה צריכה לתמוך בתעשיית הסרטים במצרים, אף לא למטרת הצלת רכוש של עולים, במצב שמשאביה הכלכליים של מצרים מופנים לרכישת נשק למלחמה בישראל. הם הוסיפו שמצרים עצמה החרימה שחקני קולנוע אמריקנים, יהודים או תומכי ישראל, וכי כוכבי קולנוע מצריים כפריד אל-אטוש 'משתתפים באופן פעיל בתעמולה האנטי-ישראלית הבוקעת מתחנות השידור הערביות'.⁶⁶ לטענות בדבר היעדר גאווה לאומית של יהודים הצופים בסרטים מצריים, טענות שהושמעו בעיתונות גם כלפי קהל ממוצא אשכנזי שהחל לנהור בתקופה ההיא לסרטים דוברי גרמנית, הצטרפה ביקורת על רמתם הירודה לכאורה של הסרטים ועל השפעתם הקלוקלת על בני נוער ילידי הארץ 'ממוצא מזרחי'.⁶⁷ בעלי בתי הקולנוע, הרגישים לביקורת ציבורית, הודיעו באפריל 1958 שביום העצמאות הקרב לא יציגו באולמות הקולנוע סרטים גרמניים או ערביים.⁶⁸

שלושה חברי ועדה מממשלתית, שהוקמה במאי 1959 לבחון את הנושא ושכללה את יושב ראש המועצה לביקורת גרינשפון, ונציגיהם של משרד האוצר ומשרד המסחר והתעשייה, קבעו שיש למנוע ככל האפשר 'הצגת סרטים ערביים מתוצרת ארצות האויב בישראל, הן מבחינה מדינית והן מבחינה חינוכית וכלכלית'.⁶⁹ שר הפנים ישראל ברי-יהודה הביא את הנושא להחלטה בישיבת ממשלה בנובמבר באותה שנה. הדוברים, ובראשם בן-גוריון, הסכימו בדיון קצר שיש להפסיק את היבוא ממצרים, אך הדגישו שהאיסור אינו על השפה הערבית, כלומר אינו מסיבות תרבותיות.⁷⁰ לשון ההחלטה הייתה בהתאם: 'לאשר האיסור

65 ל' גרינשפון לשר הפנים, 22.11.1959, שם, גל-3882/11. בשל חששות דומים מהשפעת הנאצרים בחברה הערבית, פעלה המדינה על בסיס חוק מנדטורי נוסף שאומץ בחקיקה הישראלית, 'פקודת העיתונות, 1933', כדי למנוע את הופעת הביטאון **אליארד** (האדמה, الارض), שהחלה לפרסם ללא היתר קבוצת משכילים ערבים ב-1959.

66 א' צ'צ'יק, 'סרטים ערביים', חרות, 8.1.1958; ד' יואל, 'סרטים ערביים', שם, 3.3.1959; י' ליוון, 'סרטים מצריים', **הצפה**, 19.4.1959; ש' לדרר, 'מדוע סרטים מצריים?', דבר, 10.8.1960. למעשה, מצרים לא נהנתה מבחינה כלכלית מהיבוא, מכיוון שלא שילמו בארץ זכויות על ההקרנה.

67 'מגיפת הסרט הגרמני', **הארץ**, 6.11.1958; יואל, שם; ליוון, שם.

68 מאמר בעיתון **למרחב** התקומם על השוואה ששמה 'את הגרמני והערבי בקטגוריה אחת' וראה בה 'נוק חינוכי חמור'. ישראל והעם היהודי עדיין התווכחו על היחס הנכון כלפי הגרמנים, נטען, אך הערבים היו בוודאות 'עם של פלחים' שצריך לשאוף לשלום ולדו-קיום עמם, לרבות באמצעות סרטים. אמנון דרוור, 'שעטנו של אויבים על המסך הלבן', **למרחב**, 25.4.1958.

69 ל' גרינשפון לשר הפנים, 22.11.1959, א"מ, גל-3882/11.

70 פריטכל ישיבת הממשלה, 6.12.1959, א"מ. בדיון הקצר לא התייחסו כלל למעמדה של הערבית עוד מתקופת המנדט כשפה רשמית. שנתיים קודם לכן ביטלה הממשלה את מעמד האנגלית כשפה רשמית, ובאותה הזדמנות אמר בן-גוריון שאינו רוצה כרגע לעורר את העניין, אך היה רוצה לבטל

על ייבוא סרטים בכל שפה שהיא מארצות אויב' ו'להרשות ייבוא סרטים בשפה הערבית מארצות אחרות'.⁷¹

בעקבות האיסור על יבוא סרטים מ'ארצות אויב', מספר הסרטים המיובאים ירד בצורה חדה מ-25 בשנת 1959 לשמונה בשנת 1961, אך על הצנזורה עדיין הוטל לדון בסרטים שכבר יובאו לארץ ושוחזרו בתואנה כזו או אחרת מהמכס. אליהו שחרור המליץ שלא להציג, 'לא בפני הצבור הערבי ולא בפני הצבור היהודי', את בשלהבת האהבה (במקור 'סיפור אהבה', حكاية حب, 1959) עם עבד אל-חלים חאפז ומרים פח'ר אל-דין - סיפור אהבה בין זמר צעיר ועני לנערה עשירה - מכיוון שהסרט הציג חיי רווחה במצרים: מכוניות חדישות, בנייני פאר ועל אחד הבניינים את דגל הקהילייה הערבית המאוחדת (קע"ם), איחוד קצר שנים בין מצרים לסוריה. הצנזורה עיכבה חודשים ארוכים את אישור הסרט בטענה שהובא לארץ במסווה של סרט הודי דובר ערבית, אולם לבסוף נאלצה לקבל את עמדת משרד האוצר שהיתר היבוא ניתן לפני החלת איסור הממשלה. המפיץ השמיט מהסרט את הקטע שמופיע בו הדגל המצרי, וגרינשפון לא מצא עתה 'כל פגם מבחינת תוכנו'. בשלהבת האהבה הוצג שבועות ארוכים באביב 1961 בקולנוע 'עדן' וב'אוריון' בירושלים וזכה לשבחים במדור הקולנוע של עיתון חרות.⁷² בעניינים של כמה סרטים אחרים ביררה הצנזורה עם משרד האוצר ואגף המכס בירורים מתמשכים שעייכבו את הצגתם, אבל הם הותרו להצגה לבסוף לאחר לחצים משפטיים ללא הערות על התוכן.⁷³ לעומת זאת, הסרט ארבע בנות (במקור 'ארבע בנות וקצין', اربع بنات وضابط, 1954) אושר בראשית 1961 בתנאי שיושטט קטע מתחילת הסרט שנראה בו 'קצין מצרי באור חיובי וברוח צבאית במקצת'.⁷⁴

הגשתם של סרטים מתוצרת מצרים לביקורת, שנתיים לאחר החלטת הממשלה, יצרה תסכול גדול בקרב חלק מחברי המועצה לביקורת, שחשבו שאין צריכים לדון בהם ושיש לפסול מראש את כולם. אחרים טענו שהצנזורה אינה צריכה לקבל עליה תפקידי רשויות

גם את מעמדה של הערבית כשפה רשמית כי 'אין זו מדינה דו-לאומית'. פרטיכל ישיבת הממשלה, 17.3.1957, שם.

71 כמה סרטים בערבית מתוצרת צפון אפריקה, עדיין בשלטון צרפת, יובאו בתקופה ההיא לארץ, ללא התנגדות מחלקת המיעוטים. הבולט שבהם, תעלולי ג'חא (جحلا) מתוצרת צרפת וטוניסיה ובכיכובו של עומר שריף, הותר ללא הערות. ראו: הצגת בקורת, 25.2.1960, שם, ג-5052/76. אך למרות ביקורות מצוינות בעיתונות הישראלית, בעל קולנוע 'ארגמן', נזים אצלן, טען שהסרט לא הצליח בקופות משום שהצופים לא הבינו את הערבית הטוניסאית המדוברת. ראו: שגיא, 'בישראל מוצג סרט מצרי משנת 1959'. מכאן שדווקא בסרטים המצריים, שאת הקרנתם ניסו רשויות המדינה להגביל, מצאו הצופים מקרב 'עדות המזרח' נוסף על העלילה גם את הלהג הערבי המוכר, המובן והחביב עליהם.

72 הצגות בקורת, 29.3.1960, 14.11.1960, א"מ, ג-5053/15. ע' ז', 'בממלכת הבד: יוצא דופי', חרות, 28.4.1961.

73 ראו תיקים 5052/59, ג-5053/68, ג-5060/11 בא"מ.

74 הצגת בקורת, 8.1.1961, שם, ג-5052/66; ח' קרניאל לשאשא עזורי, 13.1961, שם, ג-5052/66.

אחרות ועליה לעסוק רק בתוכן של כל סרט שאושר ליבוא.⁷⁵ הוויכוח התנקז בנובמבר 1961 לדיון ב**בת האהבה** (بنت الهوى, 1953) של הבמאי הנוודע יוסף זֶהְבִי ובהופעתן של פאתן חמאמה ותחיה כאריפוא. את הסרט – ועמו שלושה סרטים נוספים – ייבא ללא היתר עולה ממצרים, אך הוא שוחרר מהמכס תמורת קנס כספי, שהרשויות העריכו שעדיין היה כדאי מבחינה כלכלית. אליהו שחרור, שהוזמן לשיבת המועצה לביקורת, טען שגם סרט מוזיקלי א־פוליטי, שעלילתו עימתה כמו רבים מסרטי זֶהְבִי בין עניים טובים לעשירים רעים, יכול להגביר את האהדה למצרים בקרב צופים ערבים. בתגובה לטענה המוכרת, שעדיף שהערבים יראו סרט ערבי ולא ישחיתו זמנם ב'שיחות ובילויים מפוקפקים אחרים בבתי קפה', אמר שחרור שבבתי הקולנוע 'ההולכים ומתרבים' ביישובים הערביים לא חסרו סרטים מתוצרת המערב. מרים איצקוביץ, ששלוש שנים קודם דחתה את דאגת שחרור מפני הצגת דגל מצרי **במנגינת הנאמנות**, טענה שבמסגרת עבודתה ביישובים הערביים גילתה 'תסיסה', ולכן היא תומכת בדעתו של שחרור שכל הסרטים המצריים הם 'פרסומת לארץ אויב' ו'בגדר הסתה ומכשיר לעודד האהדה לנאצר ולמצרים'. עמדתה נתמכה מן הסתם גם מהסתייגותה הקבועה מהקרנת הסרטים בפני יהודים יוצאי ארצות ערב. בסיום דיון שנמשך שתי ישיבות – השנייה ארוכה וסוערת במיוחד – **בת האהבה** נפסל ברוב קולות החברים. היה זה סרט ראשון שנפסל במלואו רק כי עלילתו מתרחשת כולה במצרים ובשל ההשפעה האפשרית של העלילה 'על הציבור' – בלי קשר לפרטיה.⁷⁶

אם ההשפעה האפשרית של תוכן א־פוליטי ממצרים כה הדאיגה את הצנזורים ואת יועציהם לענייני ערבים, קל וחומר שהדאיגה אותם השפעת מראה דמותו של נשיא מצרים נאצר, ולא רק בסרטים עלילתיים אלא גם בסרטי תעודה ואפילו ביומני הקולנוע, מדיום חדשתי שהמועצה לביקורת הייתה אחראית גם עליו. באוקטובר 1961 התירה הצנזורה סרט תעמולה של הממשל האמריקני בשם **משכין השלום** על פעילות מזכ"ל האו"ם דאג המרשל, שמטוסו התרסק בנסיבות עלומות באפריקה – בתנאי שתוצא ממנו סצנה שבה מזכ"ל האו"ם נפגש עם נאצר.⁷⁷ באופן דומה, לבקשת היועץ לענייני ערבים במשרד ראש הממשלה אורי לוברני, הוצאו מיומני החדשות הזרים של חברת 'פוקס' קטעים המביעים אהדה לנאצר, וזאת כדי למנוע 'צהלות שמחה ושאגות עודד בבתי הקולנוע הערביים עם הופעתו של נאצר על הבד'.⁷⁸ דמותו של נאצר הועלמה מעיני הצופים הערבים, אך לא לזמן רב.

75 ישיבת המועצה לביקורת, 16.10.1961, 23.10.1961, שם, גל-3882/11; ל' גרי לבנימין ארדיטי, 11.11.1961, גל-3882/11.

76 ישיבת המועצה לביקורת, 20.11.1961, 27.11.1961, שם, ג-5053/50; מ' שוחטמן לאליהו חורי, 29.11.1961, שם, ג-5053/50.

77 הצגת בקורת, 22.10.1961; ישיבת המועצה לביקורת, 23.10.1961 – שניהם שם, גל-3885/8.

78 'סקירה על פעולות המועצה לביקורת סרטים ומחזות בתקופה 1.4.1960-31.3.1961', שם, גל-3822/2; א' לוברני לל' גרי, 7.5.1961, שם, גל-3882/11.

השפעת שידורי הטלוויזיה ממדינות ערב

הירידה במספר הסרטים המיובאים אילצה את בתי הקולנוע להקרין במקומם סרטים הודיים או טורקיים או, כמו בראשית שנות החמישים, להקרין מחדש סרטים ערביים שכבר נמצאו בארץ.⁷⁹ חלק מצופיהם היו הולכים בכל מקרה לראות את אותו הסרט שלוש או ארבע פעמים כדי לשיר עם אליליהם את השירים האהובים.⁸⁰ שלושה סרטים בלבד יובאו בשנת 1962, אך מעט הסרטים המיובאים מתוצרת מצרים שהגיעו בכל זאת למכס, שוחררו לרוב בתואנת התחשבות במצבם הכלכלי של המייבאים.⁸¹ המשך היבוא של סרטים ערביים למרות החלטת הממשלה – זעום ככל שהיה – עורר מעת לעת ביקורת בעיתונות ובכנסת.⁸² לוי גרינשפון קונן במאי 1962 על שמשרדי האוצר והמסחר והתעשייה, שאמורים למנוע זאת, כושלים בתפקידם ומשאירים לצנזורה את 'העבודה השחורה'. בשל חשיבות העניין החליטו חברי המועצה לביקורת להקרין כל סרט ערבי לפני המליאה כולה, אולם לאחר ניסיון אחד או שניים, שלא הבינו בהם הנוכחים את הדיאלוגים, החליטו לחזור ולהסתפק בהקרנה מצומצמת לפני ועדת משנה בצירוף דובר ערבית.⁸³ כך או אחרת, הרוב הסכימו שבעניין עצירת היבוא צריכה לטפל הממשלה. זו נדרשה לעניין בישיבותיה פעמיים נוספות כדי להאריך בדיעבד את מועד היבוא המותר, בשל כמה עתירות לבג"ץ שהיועצים המשפטיים מצאו בהן עילה. השרים קיוו עוד ביוני 1966 שבכך תסתיים 'הפרשה'.⁸⁴

אולם הסוסים כבר ברחו מהאורווה. מראשית העשור, נרכשו אלפי מקלטים מיובאים כדי לקלוט את שידורי הטלוויזיה, שהחלו בקאהיר, דמשק ובירות. מכיוון שעיקר השידורים היו בשפה הערבית וכללו תכנים מתוך תרבות הבידור הערבית, חלק נכבד מן המקלטים נרכשו לצפייה ציבורית – כמו בבתי הקולנוע – בבתי קפה בערים הערביות, בכפרים, או ביישובי עולים. שידורי הטלוויזיה כללו מנה נכבדה של מהדורות חדשות, נאומים ומצעדים, אך גם הופעות תזמורת באולפן וסרטים ערביים, בעיקר ישנים. באחד הלילות באפריל 1962, שידרה הטלוויזיה הסורית את *מכת הגורל (ضربة القدر)*, של יוסף וְהָבִי,

79 בד בבד עם יבוא הסרטים הערביים הגיע לארץ בשנת 1956 גל של סרטים הודיים מצליחים, אך הוא דעך לכמה שנים והתחדש רק בראשית שנות השישים עם הצמצום החד ביבוא הסרטים הערביים; באותה העת החלו לראשונה לייבא עשרות סרטים טורקיים. ע' זראי, 'הסרט ההודי שוב קם לתחייה', חרות; 20.11.1961; 'הסרט הטורקי בישראל – יוק?', שם, 23.8.1963.

80 תופעת ההערצה לפריד אל-אטרש משכה תשומת לב ציבורית ואף העסיקה את הרשויות בריחתן של כמה צעירות ישראליות לרצועת עזה בתקווה לפגוש את אלילן. ראו: "'שגעון' פריד אל-אטרש', הבוקר, 16.8.1963.

81 ראו הדיון בתיקים: ג-5061/13, ג-5061/14, ג-5061/15, ג-5061/16 – כולם בא"מ.

82 ל' גרי לבנימין ארדיטי, 11.11.1963, שם, גל-3882/11. 'סרטים ערביים בישראל', דבר, 8.5.1963.

83 ישיבות המועצה לביקורת, 28.5.1962, 11.6.1962, 9.7.1962, א"מ, גל-3882/11.

84 ישיבות הממשלה, 18.5.1964, 5.6.1966, א"מ. גדעון רייכר, 'הסעיף על סדר יומה של הממשלה היה: סרטי של עזרא בקש', ידיעות אחרונות, 17.6.1964.

שהוצג בארץ בשלהי תקופת המנדט. צופים יהודים בטבריה, שהכירו כבר את העלילה, נקבצו לבית מלון מקומי והצטרפו לשירתה של לילא מראד בסרט.⁸⁵ עד אמצע העשור, כ-30,000 מכשירי טלוויזיה בישראל היו מכוונים לתחנות הערביות. אנטנות הטלוויזיה הזדקרו בעיר נצרת וביישובים הערביים, אך קישטו גם את גגות הבתים של יהודים יוצאי ארצות ערב בערים הגדולות ובאזורי הפריפריה, שיכלו לרכוש את המכשירים בתנאי מימון נוחים מהיבואנים.⁸⁶ במושב מרגליות על גבול הלבנון היו ב-1966 כבר עשר טלוויזיות. המכשירים הפיגו מדי יום לתושבי הספר יוצאי עיראק בביתם את 'השעמום הנורא בערבי החורף הארוכים והקרים' בתכניות בידור ובסרטים, שעד אז אפשר היה לצפות בהם רק בקולנוע 'חרמון' בעיירה הסמוכה קריית שמונה.⁸⁷ לא הרחק משם, בכפר ג'יש, השידורים מלבנון ומסוריה גרמו לסגירתו של בית הקולנוע 'נורה' שנפתח כמה שנים קודם לכן: הראשון מבתי הקולנוע הרבים שנסגרו בארץ בשל עליות הטלוויזיה. ירידה גדולה נרשמה בביקורים בבתי הקולנוע בעכו ובנצרת. בכמה מהכפרים נפתחו אולמות הקולנוע רק בימי שישי.⁸⁸

שידורי הטלוויזיה ממדינות ערב, שאיימו על עצם הבילוי הקולנועי, הביאו בה בעת לקץ שליטתה המוחלטת של המדינה בצפייה הציבורית בסרטי עלילה וחדשות. בעיתונה בערבית של מפ"ם אל-מרצאד (المِرصاد) דיווחו באוקטובר 1961 ש'שליחיו של מוסד ציבורי מסוים' – מן הסתם כזה שלא היה צריך או אפשר להזכיר את שמו המפורש – הורו לבעלי בתי הקפה בעכו, כי מעתה מותר להם לקלוט במכשירי הטלוויזיה רק תכניות בידור מקאהיר וכי עליהם לכבות את מקלטיהם בשעת נאומיו של נאצר.⁸⁹ ההנחיה ניתנה באותו זמן שהורו בו להעלים את דמותו של נאצר מיומני החדשות הזרים בבתי הקולנוע, אולם אכיפה של הוראה דומה על אלפי מקלטים הייתה בלתי אפשרית. בתוך מעט יותר משנה קוננו בעיתונות הישראלית על שבבתי הקפה ביישובים הערביים בגליל ובמשולש צופים בחדשות הטלוויזיה של מצרים וסוריה ובדמותו של נאצר, בהתלהבות ובמחאיות כפיים.⁹⁰ הצורך לפעול לנוכח התרחבות הצפייה בישראל, של ערבים ויהודים, בשידורי הטלוויזיה של מדינות האויב הסובבות היה הנימוק המרכזי של שר המשטרה בכור שטרית

85 יהושע מרקוס, 'הטלביזיה באה להרצליה', על המשמר, 27.8.1961; מנחם תלמי, 'רגע אחד בעכו', מעריב, 1.9.1961; 'אחירות', 'חדש מול ישן באור יהודה', למרחב, 19.8.1962; חנוך ברטוב, אהרן מגד וארנון מגן, 'פרחים ופגזים בגבול הסורי', למרחב, 18.4.1962.

86 גם ישראלים ממוצא אשכנזי צפו בטלוויזיה, בייחוד במרומי הכרמל, היכן שקלטו היטב שידורים מביירות בצרפתית ובאנגלית וכן שידור מקפריסין. ראו דברי אליהו ששון בישיבת הממשלה, 18.7.1965, א"מ.

87 אהרן דולב, 'המוציאים לחם מן ההר', מעריב, 14.9.1966; על הסרטים בקולנוע 'חרמון' ראו: שבת, טבת, 'הקולנוע בערי עולים ובאזורי פיתוח', הארץ, 28.9.1962.

88 'נסגר קולנוע בגלל הטלוויזיה', שם, 6.9.1966.

89 'הותרו תכניות בידור לבעלי-טלביזיה בעכו', על המשמר, 22.10.1961.

90 'בן-פורת, 'הגליל נכבש מידינו מחדש', ידיעות אחרונות, 28.12.1962; ג' שרונים, 'ב'משולש' – שונאים את חוסיין', מעריב, 28.4.1963.

ושר הדואר אליהו ששון – מומחים ותיקים לענייני ערבים של התנועה הציונית – לתמוך בדצמבר 1962 בהחלטה לייסד שידורי טלוויזיה חינוכית בישראל וביולי 1965, בלהט גדול עוד יותר, בהחלטה להקים טלוויזיה כללית. ששון שר הדואר, המופקד על ענייני התקשורת, אף קבע בטעות ששידורי טלוויזיה מקומיים לא זו בלבד שישפיקו חלופה ישראלית בעבור המיעוט הערבי והיהודים דוברי הערבית, אלא גם יביאו בעצם שידורם לחסימת השידורים מהמדינות השכנות, כלומר לצנזורה.⁹¹ גם ההתנגדות העזה בממשלה ובקרב אליטות משכילות להנהגת שידורי טלוויזיה מקומית נבעה לא רק מחששות לעלייה במספר מקרי אלימות הנוער ול'אמריקניזציה' חומרית ותרבותית – טענות שהופנו מזמן כלפי סרטי הקולנוע מהוליווד – אלא מחשש מעוצמת הפיתוי של תרבות המזרח הסובבת, תרבות שבתודעת חלק מהשרים הסתכמה בריקודי בטן.⁹²

השפעת הטלוויזיה ניכרה אף על הצנזורים לקולנוע. בספטמבר 1962, פחות משנה לאחר הדיון הארוך וההחלטה התקדימית לאסור את **בת האהבה** רק מכיוון שעלילתו האפוליתית התרחשה במצרים, הובא הסרט לדיון מחדש וקצר במועצה לביקורת ולאחריו הותרה הקרנתו. לוי גרינשפון הסביר שהסרט אינו שונה מסרטים מצריים אחרים, וכי בכלל – סר הטעם לאסור סרטים ערביים שיובאו באישור הרשות המוסמכת, בשל 'התפשטות מכשירי הטלוויזיה בארץ הקולטים ללא הפוגה סרטים ערביים ותעמולה ערבית'.⁹³ לוותר לחלוטין על הצנזורה לציבור הצופים הערבי לא התכוונו, בוודאי שלא היועצים לענייני ערבים וקציני הממשל הצבאי שעדיין היה בתוקף. במארס 1963 התיר גרי את **החטאים** (الخطايا, 1962), סיפור אהבה בכיכובם של עבד אל-חלים חאפז ומדיחה יסרי, למרות אזהרת היועץ ממחלקת המיעוטים שתוכנו 'עלול להלהיב את הנוער הערבי בישראל לרגל התפתחות רמת החיים והטכניקה במצרים המשתקפים בתוך הסרט'. שנה מאוחר יותר התריעו קציני הממשל הצבאי שהסרט המוצג בנצרת כולל קטעים 'המלהיבים את הצופים מבחינה לאומית' וציינו בייחוד קטע שנאצר נראה בו מסייר באוניברסיטה בקאהיר. **החטאים** הוחזר בדחיפות לצפייה במשרד הפנים, וגרי נתן הוראה להוציא את הקטעים שהופיעו בהם תמונתו של נאצר – על אף קיומם של שידורי הטלוויזיה מסביב.⁹⁴ על מסכי הקולנוע, לפחות, עדיין הייתה יכולה המדינה לנסות לשלוט.⁹⁵

91 ראו פרטיכל ישיבות הממשלה, 23.12.1965, 30.12.1965, 18.7.1965, א"מ.

92 דנה וינקלר, "עושים טלוויזיה ישראלית", דיונים לקראת כינון טלוויזיה בישראל, 1948-1968, קשר, 34 (2006), עמ' 130-141. 'תמיד ריקוד בטן יהיה מעניין מהרצאה פילוסופית', קבע השר יגאל אלון.

ראו: פרטיכל ישיבת הממשלה, 18.7.1965, א"מ.

93 ישיבת המועצה לבקורת, 17.9.1962, שם, ג-50/5053.

94 ע' אגז'אן למר קרניאל, 31.3.1963; ש' לנדמן לסמנכ"ל לתפקידים מיוחדים, 22.5.1964; הצגת בקורת, 26.6.1964 – כולם בא"מ, ג-5066/39.

95 מערכות התעמולה של המדינה המשיכו אף הן להפיק סרטי 'הסברה' על יום העצמאות או צה"ל בעבור הציבור הערבי. ראו בוימל, צל כחול לבן, עמ' 97.

קץ איסור היבוא על סרטים ערביים לאחר מלחמת ששת הימים

הניצחון הגדול במלחמת ששת הימים שינה מהר את יחס הרשויות בישראל לסרטים הערביים. התבוסה המצרית הקשה שמטה, כך נראה, את שארית החששות במועצה לביקורת סרטים מפני השפעת הנאצריזם על צופי הסרטים בארץ. בינואר 1968 דחו חבריה ברוב גדול את המלצת היועצים לענייני ערבים, במשרד ראש הממשלה ובמשרד הפנים, לפסול את הקומדיה **קצהו של האשכול** (آخر العنقود, 1966) או לפחות להוציא קטעי אימונים של קומנדו מצרי ופדאיון, שגיבור הסרט המפונק מתחשל בהם. לדעת חברי המועצה, בין כך ובין כך הראתה הטלוויזיה הערבית 'בלי הרף תמונות של צבאות ערב', ולכן קטעים כאלה בתוך סרט, כל שכן 'במסכת קומית', לא יוכלו 'להשפיע ולהזיק היום אחרי מלחמת ששת הימים שהכל יודעים מה קרה לצבא המצרי'.⁹⁶

חשובה מתחושת הביטחון הישראלית, כפי שהתבטאה בקרב חברי המועצה לביקורת, הייתה השליטה המתמשכת בשטחים שנכבשו במלחמה. משרד המסחר והתעשייה התיר מיד לאחר המלחמה להפיץ בישראל סרטים מצריים שהיו בידי בתי הקולנוע במזרח ירושלים: כמעט עשרים במספר הוגשו לביקורת הצנזורה עד סוף 1967. לכך נוסף הצורך לאפשר יבוא סרטים מארצות ערב בעבור בתי הקולנוע במזרח ירושלים, הגדה המערבית ורצועת עזה.⁹⁷ העניין הובא לדיון בממשלה במארס 1968. שר המסחר והתעשייה זאב שרף הבטיח שהסרטים לא יכילו תכנים עוינים למדינת ישראל, אלא 'רקדניות בטן וכדומה', וכי לצורך הפיקוח על כך יוקם בשטחים שנכבשו במלחמה מנגנון לצנזורה על סרטים מטעם הממשל הצבאי (מה שלא היה קיים בממשל הצבאי בשטחי מדינת ישראל עד 1966). בדיון הלא ארוך שהתפתח נשמעו הטיעונים הרגילים. השר בלי תיק מנחם בגין התנגד וטען שאין להסיר דווקא עתה את האיסור על סרטים מתוצרת מדינת אויב שמחרימה בעצמה את סרטי אליזבט טיילור, התומכת בישראל. אליהו ששון, עתה שר המשטרה, השיב שעדיף שהתושבים יראו סרטים שעברו צנזורה מאשר 'תכניות עיונות' בשידורי הטלוויזיה הערבים. ראש הממשלה לוי אשכול ציין שהם יסתכלו על הטלוויזיה הערבית בין כה וכה, והביע חשש 'שגם רבבות יהודים ירוצו לראות סרטים ערביים' וכי הם 'יבזבזו גלון בגזון, לא יתחשבו בבלאי של המכונית, ויסעו לאיזה בית קולנוע ערבי, מפני שזה יותר זול'. אך למרות ההסתייגויות הרגילות מטעמים פוליטיים או תרבותיים, צורכי הבידור הקולנועי של האוכלוסייה הערבית בשטחים שנתונים לשלטון ישראלי גברו, והשרים החליטו ברוב גדול לבטל את החלטת הממשלה האוסרת יבוא סרטים 'מארצות האויב'.⁹⁸

96 הצגות בקורת, 27.12.1967, 2.1.1968, א"מ, ג-5224/57; ישיבת המועצה לביקורת, 8.1.1968, שם, ג-5224/57. שוטר שהוזמן לבית קולנוע במזרח ירושלים דיווח שהקרנת הסרט גררה קריאות עידוד רמות מהצופים, והצנזורה הבטיחה כי אם יתברר שהוא גורם מהומות, תיבחן מחדש ההחלטה להתירו. ראו 'י' קרן להנהלת המועצה לביקורת, 5.4.1968; ח' קרניאל למטה נפת ירושלים, 9.4.1968, שם.

97 ח' קרניאל למנכ"ל משרד הפנים, 25.1.1968; 'רשימת סרטים ערביים שעברו את המועצה בשנת 1968 - 4.67; יעל עוזאי לשר המסחר והתעשייה, 19.3.1968 - כולם בא"מ, גל-3882/11.

98 ישיבת הממשלה, 17.3.1968, א"מ.

כבר בשנת 1969, מספר הסרטים הערביים המיובאים שהותרו להקרנה ממצרים (57) ומלבנון (24) היה נמוך רק מהיבוא מארצות הברית (157), איטליה (104) וצרפת (62).⁹⁹ כעבור שנה, המספר צמח ל-141 סרטים עלילתיים, רובם ממצרים. עיתון הבידור האמריקאי הנודע ורטייטי (*Variety*) ציין, שאף שאינם מתקיימים יחסי מסחר בין המדינות ועל אף מדיניות החרם ההדדית הרשמית, ישראל היא מהיבואניות הגדולות בעולם של סרטים מתוצרת מצרים 'באמצעות סוכנים במדינות ניטראליות'. מרבית הסרטים נועדו לבתי הקולנוע בגדה המערבית וברצועת עזה. הצנזורים בממשל הצבאי פסלו שבעה מתוך 141 הסרטים, אולם בהתאם למדיניות השליטה הליברלית בשטחים שהציגה ישראל באותן שנים, הם הסבירו לכתב ורטייטי שאינם מתנגדים 'לתעמולה לאומנית ערבית' כל עוד אין הסרטים קוראים לשימוש בכוח נגד השלטונות הישראליים ואינם מכנים את היהודים בכינויי גנאי.¹⁰⁰

הסרטים הערביים זכו מאוחר יותר לעדנה - ולצנזורה - לא רק בבתי הקולנוע בשטחים.¹⁰¹ זמן קצר לאחר מלחמת ששת הימים, בספטמבר 1967, החליטה הממשלה לייסד מהר שידורי טלוויזיה ישראליים 'שהיו מכוונים בעיקר לאוכלוסית השטחים המוחזקים על ידי צה"ל ולאזרחים הערבים של מדינת ישראל'.¹⁰² תכנית חדשות ראשונה בערבית שודרה באוגוסט 1968, ולוח השידורים שהתרחב לכל ערבי השבוע הרגילים נפתח בשעתיים של תכניות בידור וחדשות בערבית. בפעם הראשונה ששידרו בשישי בערב, באוקטובר 1969, נפתח השידור בשעה 18:50 בסרט משחק האהבה והחתונה (*لعبة الحب والجواز*, 1964). הסרט המצרי היה הראשון ממאות סרטים ערביים שנכנסו בשנים הבאות בערכי שישי לכל בית במדינת ישראל שמסך טלוויזיה דלוק בו ולבתים רבים מעבר לגבולותיה, למגינת לב השלטונות במצרים ובמדינות ערב הסובבות.¹⁰³ במארס 1974, לדרישת קהל הצופים ואחרי מחלוקת ארוכה במסדרונות הטלוויזיה בשל התנגדות מטעמים לאומיים ודתיים, החלו

99 שנתון הממשלה, תש"ל, עמ' 264. המספר הגדל של הסרטים המצריים בישראל הטריד דווקא את השלטונות המצריים. שלא בפעם הראשונה, הם יזמו חקירה כיצד הגיעו הסרטים לישראל על אף מדיניות החרם הרשמית. 'סרט מצרי נמכר לישראל?', ידיעות אחרונות, 27.2.1967; 'הברחה לישראל', שם, 21.11.1968.

100 'Israel a Major Market for Arab Pix', *Variety*, 2.9.1970. בשנים הראשונות הייתה הוועדה לביקורת סרטים של הממשל הצבאי אחראית לביקורת הסרטים בשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה. הוועדה כללה נוסף על קציני הממשל גם נציגי ציבור ערבים שהיו אמורים לעזור, אם הסכימו לשתף פעולה, בפיקוח בענייני מוסר. ראו: א"מ, גל-3886/5. כדי להציג במזרח ירושלים, סרטים שהתיר מנגנון צנזורה צבאי זה היו חייבים באישור רשמי של המועצה לביקורת סרטים. ראו למשל תיקים: ג-3789/77, ג-3789/78, ג-3789/79 - כולם בא"מ.

101 עשרות סרטים הודיים וטורקיים דחקו בסוף שנות השישים את מקום הסרטים הערביים בקולנוע 'עדן' ובבתי קולנוע אחרים, שקהליהם היו ישראלים מעדות המזרח. ראו: טימורה אל, 'פרחים, פרפרים ודרמה אנושית נוגעת ללב', ידיעות אחרונות, 14.8.1969.

102 פרטיכל ישיבת הממשלה, 17.9.1967, א"מ. בהודעה לכנסת נאלץ השר הממונה ישראל גלילי להסביר לשני ח"כים מלגלגים, שאין הכוונה לשדר תכניות של ריקודי בטן. ראו דברי הכנסת, 28.11.1967, עמ' 265-270.

103 'תכנית ראשונה בטלוויזיה הערבית', דבר, 14.8.1968; 'טלוויזיה כללית', שם, 31.10.1969.

לשדר את הסרטים בלוויית תרגום לעברית בעבור מי שאינם מבינים ערבית. עם השנים הם היו מושא לחיבה, ולעתים לצפיית חובה, בקרב ישראלים רבים ממוצא אירופי. הסרטים דוברי הערבית, חלקם ישנים וחלקם חדשים שנרכשו בדרך לא דרך, היו משוחררים כמו כל סרטי הקולנוע בטלוויזיה מעול המועצה לביקורת. אך הצנזורה על תוכנם נמשכה גם במחלקת התכניות בערבית בטלוויזיה הישראלית. קשובה לפנייות קהל הצופים הגדול מקרב החברה הערבית, היא הקפידה במשך השנים לצנזר בסרטים בייחוד את התכנים ההולכים ונעשים מתירניים בנושאי מוסר וחשיפת הגוף, בין השאר גם בגלל שעת הערב המוקדמת שמשודרים בה הסרטים, המאפשרת לילדים לצפות.¹⁰⁴

סיכום

הרשויות במדינת ישראל, בראשן המועצה לביקורת סרטים והיועצים לענייני ערבים במשרד ראש הממשלה ובמשרד הפנים, פעלו במשך שני עשורים להגביל ובמידת האפשר אף לאסור כליל הקרנת סרטים ערביים על מסכי הקולנוע שבתחומה. הדחף הראשוני מיד לאחר הקמת המדינה היה למנוע יבוא של סרטים ערביים והצגתם משום שרובם היו מתוצרת מצרים, מדינת אויב שהובילה בעצמה חרם על ישראל. אולם שני גורמים מנעו מדיניות של איסור כולל על הקרנת סרטים דוברי ערבית. הראשון היה דאגת הרשויות לצורכי תרבות הבידור של אוכלוסיית המיעוט הערבי במדינת ישראל, ולו רק כדי למנוע טענות על הפליה ולמנוע הקצנה פוליטית, וכדי לאפשר במה נוספת לאמצעי התעמולה המוסרטים של מדינת ישראל עצמה. הגורם האחר היה הדאגה ליהודים עולים מעיראק וממצרים, מעטים אמנם, שביקשו לייבא סרטים מארצות מוצאם כדרך להצלת רכושם.

הרשויות ניסו לכל הפחות להגביל את מספר בתי הקולנוע שיותר להם להקרין סרטים דוברי ערבית, אולם כבר בראשית שנות החמישים נכנעו ללחצים המסחריים של בעלי בתי הקולנוע, שזיהו את כמיהת קהל הצופים הגדול מקרב העולים ממדינות ערב לסרטים הדוברים ומזמרים את שפתם ואת תרבותם. על אף מאמצי המועצה לביקורת להילחם בזרם ההולך וגדל של סרטים מיובאים מתוצרת מצרים, ועל אף ההסתייגות של ראשיה מתרבותם ה'גלותית' והלא אירופית של היהודים מארצות ערב, עד שלהי שנות החמישים קיבלו עשרות סרטים רישיונות יבוא. כל שנותר לצנזורה היה לפקח על תוכנם, האפוליטי ברובו, בסיוע אנשי מחלקת המיעוטים של משרד הפנים. הריחוק של הצנזורים מהלשון והתרבות של הסרטים הערביים לא היה שונה מהריחוק מתרבות זו של האליטות יוצאות אירופה ההגמוניות בכללן, והוא ניכר אף בזלזול המופגן של מרבית מבקרי הקולנוע בסרטים אלה.

104 'תרגום עברי לסרט הערבי', על המשמר, 25.3.1974; 'הטלוויזיה מצנזרת סרטים ערביים נועזים', ידיעות אחרונות, 7.5.1980; סמדר פרי, 'כשצריך לבכות, בוכים', שם, 29.8.1987.

במפנה שנות השישים, הדאגה מהשפעת הלכי הרוח הפאן־ערביים שנשבו ממצרים על המיעוט הערבי בישראל דרבנה מחדש את מאבק הרשויות בסרטים הערביים. הצנזורה הקפידה עוד יותר להסיר מהסרטים ומיומני החדשות הקולנועיים ביטוי לאומיות מצרית ואת דמותו של נשיא מצרים נאצר. אולם הטענה השלטת בקרב הצנזורים ויעציהם לענייני ערבים הייתה שעצם הצגת ההווי המצרי והתרבות המצרית הפופולרית בסרטים העלילתיים משמשת במת הזדהות עם אויבי ישראל. נוסף על כך, בקרב הצנזורים ובעיתונות נשמעה הטענה שהסרטים אינם משמשים רק נשק פוליטי וכלכלי של מדינת אויב, אלא גם מושא לנוסטלגיה ולהזדהות של יהודים יוצאי ארצות ערב, ולכן הם מעכבים את טמיעתם בחברה הישראלית. מאמץ מיוחד של הרשויות, מגובה בהחלטות ממשלה, הביא לצמצום ניכר במספר הסרטים המיובאים ממצרים עד אמצע שנות השישים, אך האחריות לצורכי האוכלוסייה הערבית הגדולה בשטחים שנכבשו בקיץ 1967 הביאה בתוך פחות משנה לביטול כל ההגבלות על יבוא סרטים ערביים לבתי הקולנוע.

שידורי הטלוויזיה במדינות ערב השכנות מראשית שנות השישים, הביאו עוד קודם לקץ יכולתן של רשויות המדינה לשלוט בצורה מלאה בשטחה על הצפייה בתכנים מוסרטים. אך מסיבות תעמולה הרצון למשוך דווקא צופים מקרב האוכלוסייה הערבית בשטחים ובתחומי מדינת ישראל לשידורי הטלוויזיה הישראליים, הוביל את הרשויות ליצור דווקא בשידורים הללו במה בולטת וקבועה להקרנת סרטים ערביים. מאות סרטים ישנים וחדשים שנוצרו במצרים, בכלל זה רבים שכבר הוצגו בזמנו למגינת לב הצנזורה בבתי הקולנוע בישראל, נכנסו במשך עשרות שנים לכל בית במדינה שהמסך דלוק בו, ולא עוד אלא ששוודרו בשעת צפיית השיא, בערב שבת, בערוץ הטלוויזיה היחיד בישראל. מוזרות דרכי ההשפעה של השלטונות על תהליכים תרבותיים באמצעות תעמולה או צנזורה: המדינה שרשויותיה פעלו במשך שני עשורים לצנזר ולהגביל ככל האפשר את הסרטים הערביים, כי חששו להשפעתם הפוליטית והתרבותית המזיקה, היא גם המדינה שערוץ הטלוויזיה הממלכתי שלה הפך את הסרטים הללו למרכיב פופולרי, ועם השנים נוסטלגי, בתרבות הישראלית.